

T.C.

ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ

BÖLGE ÇALIŞMALARI ENSTİTÜSÜ

**SOYKIRIM SONRASI RUANDA’NIN SOSYOEKONOMİK
GELİŞİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BERKAY NECATİ TANRISEVER

AFRİKA ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

KASIM 2022

T.C.

ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ

BÖLGE ÇALIŞMALARI ENSTİTÜSÜ

**SOYKIRIM SONRASI RUANDA’NIN SOSYOEKONOMİK
GELİŞİMİ**

Yüksek Lisans Tezi

Berkay Necati TANRISEVER

Afrika Çalışmaları Anabilim Dalı

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mürsel BAYRAM

TEŞEKKÜR	i
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
KISALTMALAR.....	ix
TABLO LİSTESİ	x
GİRİŞ.....	11

1. BÖLÜM

1.1. EKONOMİK KAVRAMLAR.....	13
1.1.1 Büyüme.....	13
1.1.2 Kalkınma.....	13
1.1.3 Gelişme	13
1.2. SOSYOEKONOMİK GÖSTERGELER	14
1.2.1. Demografik Göstergeler	14
1.2.2. Eğitim Göstergeleri.....	15
1.2.3. Sağlık Göstergeleri.....	16
1.2.4. Mali Göstergeler	18
1.2.5. Altyapı Göstergeleri.....	19
1.2.6. Tarım Göstergeleri	20
1.2.7. Sektörel Göstergeler	20

2. BÖLÜM

2.1. KALKINMACI DEVLETLER VE ASYA KAPLANLARI.....	22
2.1.1. Kalkınmacı Devlet: Tanımı ve Özellikleri.....	23
2.1.2. Kalkınmacı Devletlerin Kalkınma Aşamaları.....	29
2.1.2.1. Emek Yoğun Sanayi Dönemi.....	29
2.1.2.2. Sermaye Yoğun Sanayi Dönemi	30
2.1.2.3. Teknoloji Yoğun Sanayi Dönemi	30
2.2. SİNGAPUR TECRÜBESİ.....	31
2.2.1. İktisadi Gelişim Safhaları.....	31

2.2.2.	İthal İkamesi-Emek Yoğun Sanayi Dönemi	32
2.2.3.	1965-70 Emek Yoğun/İhracat Teşviki ve 1970-73 Sermaye Yoğun İhracat Teşviki.....	32
2.2.4.	1973-78 Ekonomide Yeniden Yapılanma Teşebbüsü	33
2.2.5.	1979-84 Yüksek Ücret Politikası: İkinci Yeniden Yapılanma Teşebbüsü.....	33
2.2.6.	1985 Sonrası Dönem	34

3. BÖLÜM

3.1.	RUANDA KALKINMA PLAN VE STRATEJİLERİ.....	35
3.1.1.	Başlangıç Koşulları.....	35
3.1.2.	Vizyon 2020 Kalkınma Programı.....	37
3.1.2.1.	Ana Hedefler	39
3.1.2.1.1.	İyi Yönetişim ve Yetenekli Bir Devlet	39
3.1.2.1.2.	İnsan Kaynakları Geliştirme Ve Bilgi Tabanlı Ekonomi	40
3.1.2.1.3.	Özel Sektör Liderliğindeki Bir Ekonomi	40
3.1.2.1.4.	Altyapı Geliştirme.....	41
3.1.2.1.5.	Üretken Ve Pazar Odaklı Tarım.....	44
3.1.2.1.6.	Bölgesel ve Uluslararası Ekonomik Bütünleşme	44
3.1.2.2.	Paralel Hedefler.....	45
3.1.2.2.1.	Cinsiyet Eşitliği	45
3.1.2.2.2.	Doğal Kaynaklar ve Çevre	45
3.1.2.2.3.	Bilim, Teknoloji ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri.....	46
3.1.3.	Vizyon 2020 Temel Gösterge ve Hedefler Tablosu	46
3.1.5.	Ekonomik Kalkınma ve Yoksulluğu Azaltma Stratejisi I (2008-2012)..	50
3.1.6.	Ekonomik Kalkınma ve Yoksulluğu Azaltma Stratejisi I (2013-2018)..	53
3.1.7.	7 Yıllık Hükümet Programı: Ulusal Dönüşüm Stratejisi I (2017-2024).	56
3.2.	VİZYON 2020 TEMEL GÖSTERGELERİ VE HEDEFLERİ SONUÇ ANALİZİ	57
3.3.	VİZYON 2020 LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ.....	66
	SONUÇ.....	69
	Kaynakça	72

TEŞEKKÜR

Çalışma sürecinde çok yönlülüğüyle bana örnek olan, Doç. Dr. Mürsel BAYRAM'a, yapıcı yaklaşımları ile beni sürece bağlı tutan tez jürisi üyeleri, Doç. Dr. Seda ERKOÇ YENİ ve Dr. Öğr. Üyesi Tunç DEMİRTAŞ hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Beni her zaman destekleyen, süreç boyunca her anımda yanımda olan ve beni seven sahip olduğum en değerli varlıklarım annem Fatma TANRISEVER'e, babam Hüseyin Sadi TANRISEVER'e ablam Begüm TANRISEVER ALTIN'a çok teşekkür ediyorum.

Her zaman olduğu gibi tez yazım sürecimde de sadece varlıklarıyla bile bana iyi gelen çok sevdiğim arkadaşlarım Yiğit YALÇIN'a ve Ceren TENKEKECİOĞLU YALÇIN'a çok teşekkür ediyorum.

ÖZET

SOYKIRIM SONRASI RUANDA’NIN SOSYOEKONOMİK GELİŞİMİ

Ruanda, 2000 yılında, kalkınmacı devletlerden Asya Kaplanları ülkesi olan Singapur’u örnek alarak yayınladığı Vizyon 2020 adındaki kalkınma planı çerçevesinde bir kalkınma sürecine girmiştir. Çalışmamızda, Vizyon 2020 kalkınma planını odağımıza alarak Ruanda’nın kalkınma sürecini değerlendirmek adına “Ruanda’nın kendi belirlediği hedefleri çerçevesinde, sosyoekonomik kalkınma ne oranda başarılmıştır?” ve “Ruanda’nın kendisine örnek aldığı Singapur’un sosyoekonomik kalkınma sürecini ne derece takip edebilmiştir?” sorularına yanıt aranmıştır. Tezin amacı, 2020 yılına kadar Ruanda’nın sosyoekonomik gelişim sürecini değerlendirmektir. Tümevarım ve karşılaştırma yöntemi kullanarak yazılan tez üç bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde; Vizyon 2020 göstergeleri ve karıştırılması muhtemel ekonomik kavramlar ele alınmıştır. İkinci bölümde; kalkınmacı devlet kavramı ve Asya kaplanlarından Singapur’un kalkınma tecrübesi incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Vizyon 2020 Gösterge ve Hedefleri sonuçları değerlendirilmiştir. Sonrasında, literatürdeki araştırmacıların çalışmaları değerlendirilmiş, Ruanda’nın kalkınma sürecini tanımlayan bir kavram olarak “Sosyal Kalkınmacı Devlet” önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vizyon 2020, Kalkınmacı Devletler, Sosyoekonomik Kalkınma

ABSTRACT

THE SOCIOECONOMIC DEVELOPMENT OF RWANDA AFTER THE GENOCIDE

In 2000, Rwanda entered into a development process within the framework of the development plan named Vision 2020, which it published by taking Singapore, one of the developmental states, the country of Asian Tigers, as an example. In our study, in order to evaluate Rwanda's development process by focusing on the Vision 2020 development plan, "To what extent has socioeconomic development been achieved within the framework of Rwanda's self-determined goals?" and "To what extent has it been able to follow the socio-economic development process of Singapore, which Rwanda takes as an example?" answers to the questions were sought. The aim of our thesis is to evaluate the socio-economic development process of Rwanda until 2020. Written thesis, which we wrote using induction and comparison methods, is divided into three parts. In the first part; Vision 2020 indicators and possible confusing economic concepts are discussed. In the second part; The concept of the developmental state and the development experience of Singapore, one of the Asian tigers, were examined. In the third part, the results of the Vision 2020 Indicators and Targets were evaluated. Afterwards, the studies of researchers in the literature were evaluated, and "Social Development State" was proposed as a concept describing the development process of Rwanda.

Keywords: Vision 2020, Developmental States, Socioeconomic Development

KISALTMALAR

7YGP: 7 Year Government Program

MITI: Ministry of International Trade and Industry

TABLO LİSTESİ

TABLO 2.1. JAPONYA’NIN BÜYÜME ORANLARI	23
TABLO 2.2. ASYA KAPLANLARI BÜYÜME ORANLARI	23
TABLO 3.1. VİZYON 2020 HEDEFLER TABLOSU	39
TABLO 3.2. VİZYON 2020 DEMOGRAFİK GÖSTERGELER VE HEDEFLER TABLOSU.....	46
TABLO 3.3. VİZYON 2020 EĞİTİM GÖSTERGELER VE HEDEFLER TABLOSU	47
TABLO 3.4. VİZYON 2020 SAĞLIK GÖSTERGELERİ V HEDEFLERİ TABLOSU.....	47
TABLO 3.5. VİZYON 2020 MALİ GÖSTERGELER VE HEDEFLER TABLOSU	48
TABLO 3.6. VİZYON 2020 ALTYAPI GÖSTERGELERİ VE HEDEFLERİ TABLOSU	48
TABLO 3.7. VİZYON 2020 TARIMSAL GÖSTERGELER VE HEDEFLER TABLOSU	49
TABLO 3.8. VİZYON 2020 SEKTÖREL GÖSTERGELER VE HEDEFLER TABLOSU	49
TABLO 3.9. DEMOGRAFİK GÖSTERGELER SONUÇ TABLOSU	57
TABLO 3.10. EĞİTİM GÖSTERGELERİ SONUÇ TABLOSU.....	58
TABLO 3.11. SAĞLIK GÖSTERGELERİ SONUÇ TABLOSU	59
TABLO 3.12. ALTYAPI GÖSTERGELERİ SONUÇ TABLOSU	60
TABLO 3.13. EKONOMİK GÖSTERGELER SONUÇ TABLOSU	60

GİRİŞ

Afrika çoğu zaman, fazla gelişme fırsatı bulamamış ülkelerin yer aldığı fakir bir kıta olarak görülmüştür. Bununla birlikte, kaynakların daha iyi yönetimi ve daha iyi yönetim nedeniyle dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden bazılarına ev sahipliği yapan kıta haline gelmiştir (World Bank Data/GDP Growth Annual, 2020). Bu bağlamda, Ruanda, zamanla hızlı büyüyen Afrika ülkelerinden biri haline gelmiştir. Ancak, toprak yetersizliği, aşırı nüfus, hammadde eksikliği, karayla çevrili konum, iç savaş ve yaşanan soykırım ile sosyoekonomik olarak çöküntü vaziyetteki başlangıç koşulu ile diğer Afrika ülkelerinden farklı bir başlangıç koşuluna sahiptir.

Ruanda’da, 1994 yılında Tutsilere karşı yapılan soykırımın ardından altı yıl sonraki yapılan seçimlerde Ruanda Yurtsever Cephesinden Paul Kagame ülkenin başkanı seçilmiştir. Hemen ardından, ülkeyi içinde bulunduğu sosyoekonomik çöküntüden kurtarmak ve sosyoekonomik kalkınmayı başlatmak adına, benzer başlangıç koşullarından geçmiş ve sonrasında geliştirdikleri ve uyguladıkları etkili kalkınma planları sayesinde sosyal ve ekonomik başarılar kazanmış olan kalkınmacı devletlerden Asya kaplanları ülkeleri örnek alınarak Vizyon 2020 adında bir kalkınma planı hazırlanmıştır.

Ülkemiz ve dünya literatüründe Ruanda adına yapılan çalışmaların 1994 yılında gerçekleşen Tutsilere karşı soykırım konusu üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Hâlbuki Ruanda’nın son yıllarda gerçekleştirdiği sosyoekonomik kalkınma ve gelişim süreci de bir o kadar değerli ve incelenmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde ve dünyada Ruanda’nın soykırım sonrası sosyoekonomik gelişim sürecini izleyen çok az çalışma vardır. Çalışmamız Ruanda’nın soykırım sonrasındaki kalkınma sürecini kapsamlı ve doğru bir şekilde değerlendirerek literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Ruanda’nın kalkınma süreci, ana kalkınma programı olarak Vizyon 2020 ve 2020 yılına kadar olan dönemleri kapsayan orta vadeli strateji belgeleri olan Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgesi (2002-2007), Ekonomik Kalkınma ve Yoksulluğu Azaltma Belgesi I (2008-2012), Ekonomik Kalkınma ve Yoksulluğu Azaltma Belgesi II (2013-2018) ve 7 Yıllık Hükümet Programı: Ulusal Dönüşüm Strateji Stratejisi I (2017-2024) adlı strateji belgeleri kapsamında ele alınacaktır.

Vizyon 2020’de sosyoekonomik alanda 47 adet gösterge ve hedef bulunmaktadır. Ruanda’nın 2000 yılındaki başlangıç koşullarını doğru bir şekilde anlayabilmek için, olanaklar dâhilinde ise, önce Afrika ülkeleri içinde, ardından dünyanın diğer ülkeleri genelinde bir karşılaştırma yapmak gerekmektedir. Bahsi geçen 47 göstergeden bize diğer ülkeler ile karşılaştırma yapabilme imkânı tanıyan 33 gösterge incelenecektir.

Ruanda’nın 20 yıllık gelişimini takip edebilmek adına sosyoekonomik göstergelerin 2000 yılındaki durumu ile 2020 yılındaki durumu karşılaştırılacaktır. 2020 yılına kadar takip edebildiğimiz sosyoekonomik gösterge sayısı ise 23 olmuştur. Değerlendirmelerimiz bu göstergeler üzerinden olacaktır.

Vizyon 2020’de işaret edildiği üzere kalkınma modeli olarak Asya kaplanları ülkeleri ve özelde ise Singapur model alınmıştır. Bu noktadan hareketle, sosyoekonomik gösterge analizine ek olarak, birer kalkınmacı devlet olan Asya kaplanları ülkeleri ve Singapur’un kalkınma modelleri incelenecek, sonrasında Ruanda’nın bu modeli ne oranda takip edebildiği ortaya konulacaktır. Ardından, elde edilen bulgular ışığında, Ruanda’nın sosyoekonomik gelişim süreci değerlendirilecektir.

1. BÖLÜM

1.1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Büyüme, kalkınma ve gelişme kavramları sosyoekonomik çalışmalarda sıkça kullanılan ve birbirleriyle oldukça ilişkili olan kavramlardır. Bu kavramlar çoğu kez birbiriyle karıştırılır ancak karıştırılmamalıdır. Ek olarak, üzerlerine tam bir fikir birliği içerisinde tanımlamalar da bulunmamaktadır.

Çalışmamızda sıkça kullanacağımız büyüme, kalkınma ve gelişme kavramlarının karıştırılmaması adına anlamlarını, benzer yönlerini ve farklılıklarını açıklamak faydalı olacaktır

1.1.1. Büyüme

Büyüme, bir ekonomideki belirli bir zaman içinde (bu genellikle 1 yıllık dönemdir) mal ve hizmet üretimindeki artışı ifade eder (Eğilmez, 2019). Bu artış ile elde edilen katma değer yüzdelik değer olarak gösterilir (Uras, 2012). Nicel bir süreç söz konusudur. Toplumun maddi refahını artırması bakımından büyüme önemli bir faktördür ancak tek başına refahın ölçülmesi için yeterli değildir (Litwinski, 2017). Ayrıca, bir ülkede kalkınmanın gerçekleşmesi ve refah seviyesinin yükseltilmesinin ilk adımı ekonomik büyümedir (Yavilioğlu, 2002).

1.1.2. Kalkınma

Kalkınma kavramı, Hem nicel hem de nitel süreçleri kapsar (Litwinski, 2017). Bu durumda ekonomik kalkınma, maddi üretim artışına ek olarak kurumsal ve teknik yapıdaki değişimleri de ifade eder (Yavilioğlu, 2002). Bir ekonomide, örneğin, eğitim kalitesinin artması, gelirin olabildiğince tüm kesimlere yayılması, elektriğe ve temiz suya erişimin artması, altyapı olanaklarının gelişmesi gibi eylemler sonucunda toplum refahının artmasıdır (Eğilmez, 2019). Kalkınma, ülkedeki insanların yaşam kalitesini artırmaya ve üretim faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik gerçekleştirilen eylemlerin sonucu ortaya çıkan alt ve üst yapıdaki iyileşmenin ölçüsü olarak da açıklanabilmektedir (Uras, 2012).

1.1.3. Gelişme

Gelişme, kalkınma kavramına oldukça yakın bir kavramdır. Kalkınmanın daha çok ekonomik bir terim olarak kullanılıp açıklanmasına ek olarak gelişme kavramı sosyal değerleri de kapsamaktadır. Kalkınma olgusunun ekonomi dışı alanlarla iç içe olması ve bu olgunun ekonomik faktörler dışında da bir takım nedenlere bağlı oluşu; kavramın doğru kullanılmadığını, anlamının genişletilerek kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır (Yavilioğlu, 2002). Bu noktadan hareketle, gelişme, büyümeye ve kalkınmaya bağlı olarak, ülkedeki yaşam kalitesindeki değişimini ifade eder; eğitim, sağlık, güvenlik, gelir dağılımı, istihdam, insan hakları, kadın erkek eşitliği, fikir ve vicdan hürriyeti, çevre, teknoloji, kültür, sanat ve bilim gibi alanlardaki var olan seviyeyi gösterir (Uras, 2012).

1.2. SOSYOEKONOMİK GÖSTERGELER

Ruanda, *Vision 2020* adlı ana kalkınma planında kendisine hedefler belirleyip bu hedeflere ulaşma sürecini takip edebilmek için 47 farklı gösterge belirlemiştir. Sonraki yıllarda yayınlanan kalkınma stratejisi belgelerinde bazı göstergeler güncellenmiş, bazıları kaldırılmış ve yerlerine yenileri eklenmiştir. Çalışmamızda; ileriki bölümlerin daha iyi anlaşılması adına, sözü geçen 47 gösterge içinden farklı ülkeler ve bölgeler ile karşılaştırma imkânı veren 33 gösterge açıklanmak üzere seçilmiştir.

1.2.1. Demografik Göstergeler

Demografik göstergeler başlığı altında; nüfus, yaşam beklentisi, nüfus artış hızı ve şehirli nüfus göstergeleri incelenecektir.

Bir ülkede, bir bölgede veya bir kasabada yaşayan insan sayısını bilmek oldukça önemlidir. Hükümetlerin, ülkede kaç kişinin yaşamakta olduğunu ve gelecekte kaç kişi olacağını bilmeleri gerekmektedir. Bu bilgiden okulların, hastanelerin, yolların vb. inşaatı ile ilgili daha iyi kararlar alıp planlama imkânı doğmaktadır. Ayrıca, hükümetlerin, emekli maaşları, sağlık hizmetleri vb. için plan yapmak için nüfusun kaç yaşında olduğunu ve önümüzdeki yıllarda olacağını bilmeleri gerekmektedir (Statics Explained/Population, 2022).

Yaşam beklentisi, bir bölgedeki nüfusun genel sağlık durumunu ölçmek ve değerlendirmek için kullanılan istatistiksel verilerden biridir. Belirli bir bölgede yaşayan bir bireyin ortalama ne kadar yaşadığını gösteren istatistiksel bir ölçüttür (Bayın, 2016). Günümüzde dünya yaşam beklentisi ortalaması 73 yıl olarak belirlenmiştir. Global değerler ise 50 ve 84 yıl arasında değişiklik göstermektedir (Global Health Observatory/Indicators, 2022).

Nüfus artış hızı için dünya geneline bakıldığında, gelişmiş ülkelerin nüfus artış hızının düşük ve hatta negatif değerlerde olduğu, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin nüfus artış hızlarının yüksek olduğu görülmektedir. Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış hızını düşürmeye yönelik önlemler almaktayken, gelişmiş ülkelerin nüfus artış hızlarını artırmaya yönelik politikalar geliştirdikleri görülmektedir (DataPortal/Population Division, 2022).

İl ve ilçe merkezleri sınırları içindeki nüfusun, toplam nüfus içerisinde yüzde olarak ifade edilmesini gösterir. Yüzde ile gösterilir. Şehirli nüfusun artması, bununla bağlantılı olarak şehirlerin genişlemesi, ulaşım, altyapı, sanayi alanı, konut ve enerji gibi ihtiyaçları arttırırken; hava kirliliği, gürültü ve atık su gibi çevre sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Çevresel Göstergeler/Kentsel-Kırsal Nüfus Oranı, 2020). Ülkeler kalkındıkça şehirli nüfus oranları artış eğilimi göstermektedir (Population Dynamics/Country Profiles, 2022).

1.2.2. Eğitim Göstergeleri

Bu bölümde altına alınacak göstergeler; okuryazarlık, net ilköğretim kaydı, ortaöğretime kayıt oranı, öğretmenlerin yeterlik oranı, mesleki ve teknik eğitim merkezi, yükseköğretime kabul oranı ve eğitimce cinsiyet eşitliği olarak belirlenmiştir.

Okuryazarlık bir bölgedeki nüfusun kaç oranında okuryazar olduğunu gösterir. Buna ek olarak işgücü piyasasına daha fazla katılım sağladığı için sürdürülebilir kalkınma adına itici bir güçtür ve aynı zamanda yoksulluğu azaltma ve yaşam olanaklarını geliştirmenin ön koşullarından biridir (Unesco/Literacy, 2021).

Net ilköğretim kaydı, okul çağına gelmiş çocuk sayısı içinden ilköğretime resmi kayıtlı çocukların sayısını gösterir, oransal olarak ifade eder. Bazı ülkelerde ortaöğretim düzeyindeki kayıtlı çocuklar da bu göstergeye dâhil olabilmektedir (Global Health

Observatory/Indicator Megadata Legistry List, 2022). Günümüzde pek çok ülke %100'lük oranlara sahipken geri kalmış ülkelerde bu oranın %40'ların altına düştüğü görülmektedir (The Worl Bank Data/School Enrollment, Primary, 2020).

Ortaöğretime kayıt oranı, belirli bir yılda orta öğretimin birinci sınıfına yeni girenlerin sayısı, bir önceki yılda ilköğretimin son sınıfına kayıtlı öğrenci sayısının yüzdesi olarak ifade edilir (Unesco Statistic Institue/Glossary, 2022).

Öğretmen yeterlilik oranı, akademik olarak nitelikli olan öğretim iş gücünün payını ölçer. Öğretmenler, verilen eğitimin kalitesinin sağlanmasında kilit rol oynamaktadır. İdeal olarak, tüm öğretmenler, seçilen eğitim düzeyinde öğretmek için yeterli, uygun ve ilgili pedagojik eğitim almalı ve öğretileri beklenen konu ya da konularda akademik olarak iyi niteliklere sahip olmalıdır (Unesco Instute For Statistics/Glossary, 2022).

Mesleki eğitim, bir bireye, o kişiyi gerekli becerilere sahip, kazançlı veya serbest meslek sahibi olmaya hazırlamak için verilen eğitim türü olarak adlandırılabilir. Bu eğitimler mesleki eğitim merkezlerinde verilmektedir (Lawal, 2013).

Yükseköğretim, lisansüstü eğitimi tanımlar. Yükseköğretime kabul oranını bulmak için lisans eğitimini bitirmiş kişi sayısı içinden kaç kişinin yükseköğretime kayıt yaptığı tespit edilir ve bu sayı lisans eğitimini bitirmiş kişi sayısına oranlanır. Dünyada bu oran 2020 yılı için %40 olarak gerçekleşmiştir (World Bank/Data/School Enrollment, Tetriary, 2022).

Cinsiyet eşitliği konusundaki son yıllardaki gelişmelere rağmen, herhangi bir coğrafyada herhangi bir ülkedeki kızların okula gitmeme oranı erkeklere oranla daha fazladır. Bu durum cinsiyet eşitsizliğine yol açmaktadır. Ek olarak, okullarda kızlar için tuvalet bulunup bulunmadığı ve okullardaki eğitim kadrosundaki kadın eğitimcilerin oranı da cinsiyet eşitliğini ölçmede dikkate alınmaktadır (Unesco/Gender Equality in Education, 2022).

1.2.3. Sağlık Göstergeleri

Sağlık göstergeleri alanında; kadın doğum hızı, bebek ölüm hızı, anne ölüm hızı, çocuklarda yetersiz beslenme, HIV/AIDS yaygınlık oranı, sıtmaya bağlı ölüm oranı, yüz

bin kişiye düşen doktor sayısı, yüz bin kişiye düşen hemşire sayısı ve hijyen durumu iyi olan nüfus göstergeleri mercek altına alınacaktır.

Kadın doğum hızı bir kadının doğurganlık yılları içinde doğurduğu çocuk sayısını ifade eder. Doğurganlık hızı ya da toplam doğurganlık hızı olarak da adlandırılabilir. 2020 verilerine göre dünya ortalaması 2,2 olarak hesaplanmıştır (The World Bank Indicator/Fertility Rate, 2020).

Bebek ölüm hızı, bir bebeğin belirli bir yılda 1000 canlı doğumda yaşamın ilk yılından önce ölme olasılığını ifade eder (Childmortality/Methods, 2021). 2020 verilerine göre dünya ortalaması 1000 canlı doğumda 27 ölüm olarak hesaplanmıştır (The World Bank Indicator/Mortality Rate, 2020).

Anne ölüm hızı 100.000 canlı doğumda, hamileyken veya hamileliğin sona ermesinden sonraki 42 gün içinde hamileliğe bağlı nedenlerden ölen kadın sayısını ifade eder. Günümüzde gelişmiş ülkelerde anne ölümü hiç gerçekleşmezken geri kalmış ülkelerde bu sayı 1200 ile 1800 sayısı arasında değişmektedir (The World Bank Indicator/Maternal Mortality, 2017).

Çocuklarda yetersiz beslenme, yetersiz beslenmeyi, yetersiz vitamin veya mineral alımını, aşırı kiloyu, obeziteyi ve bunun sonucunda ortaya çıkan diyetle ilişkili bulaşıcı olmayan hastalıkları içermektedir (WHO Fact Sheet/Malnutrition, 2022).

2020 verilerine göre HIV/AIDS oranı en yüksek olan ülkelerde bu oran 1000 sağlıklı kişide 5 kişi olarak tespit edilmiştir (UNAIDS/Global HIV & AIDS statistics, 2021).

Sıtmaya yakalanma riski, belirli bir bölge içinden 1000 kişi üzerinden hesaplanmaktadır. Sıtmaya yakalanma dünya ortalaması 2020 yılı için 59,5 olarak, en riskli ülkeler için ise 350 ile 380 olarak hesaplanmıştır. Sıtmaya bağlı ölüm oranını hesaplamak için hedef ülkenin belirli bir dönem içindeki toplam ölüm sayısını bilmek gerekmektedir. Ardından sıtmaya bağlı ölümler toplam ölüm sayısına bölünerek ölüm oranı hesaplanabilmektedir (The World Bank Data/Incidence Of Malaria, 2020).

Bu gösterge farklı kaynaklarda “1000 kişiye düşen doktor sayısı” ve “10.000 kişiye düşen doktor sayısı” olarak da karşımıza çıkabilmektedir. 2021 verilerine göre 100.000 kişiye düşen doktor sayısında lider ülkeler 520-530 sayılarına ulaşmışken

listenin sonunda yer alan ülkeler için bu sayılar 60-80 aralığında gerçekleşmiştir (OECD Data/Doctors, 2021).

Yukarıda bahsedilen gösterge ile aynı özelliklere sahip olan yüz bin kişiye düşen hemşire göstergesinde, 2021 yılı verilerine göre lider ülkeler için 1500-1800 gibi sayılar söz konusu iken listenin en alt basamaklarında yer alan ülkeler için bu sayılar 100-160 aralığında kalmıştır (OECD Data/Nurses, 2021).

Hijyen durumu iyi olan nüfus göstergesinin kapsamı bölgeden bölgeye değişmekle beraber, DSÖ'ye göre sabun ve su ile el yıkama tesisatına erişebilmek en temel hijyen göstergeleridir. 2020 yılı verilerine göre dünya nüfusunun %29'u bu olanaklara sahip değildir (Unicef Data/Monitoring The Situation Of Children And Women, 2020).

1.2.4. Mali Göstergeler

Bu bölümde, yoksulluk, ortalama gayri safi yurtiçi hâsıla, dolar cinsinden kişi başı gayri safi yurtiçi hâsıla ve gini katsayısı göstergelerine yer verilecektir.

Bir bölgede günde 1 ABD doları gelirin altında çalışan insan sayısının toplam nüfus içindeki oranını ifade eder. Çeşitli endekslerde 1.90 veya 2 ABD dolarının referans alındığı da görülmektedir. Günümüzde dahi bazı ülkelerin verilerine ulaşılamamaktadır. Bu nedenden kaynaklı olarak bir dünya ortalaması elde edilememektedir (The World Bank Data/Poverty Headcount Ratio at National Poverty Lines, 2020). Ancak, elde edilen veriler incelendiğinde en düşük ve en yüksek değere sahip ülkeler için %0,5 ile %27 arasında hesaplanmıştır (OECD Data/Poverty Rate, 2021).

Gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH), bir ülkede belirli bir dönemde mal ve hizmet üretimi yoluyla yaratılan katma değerın standart ölçüsüdür (OECD Data/Gross Domestic Product, 2021).

GSYH değeri hesaplan ülkenin kişi başına düşen GSYH değeri, eldeki sayının ülke nüfusuna bölünmesiyle elde edilir. 2020 verilerine göre kişi başı GSYH değerleri 173,688 ile 236 ABD doları arasında değişmektedir (The World Bank Data/GDP per Catipa, 2021).

Gini katsayısı, bir ekonomideki bireyler veya haneler arasındaki gelir dağılımının tamamen eşit bir dağılımdan ne ölçüde saptığını ölçer. Göstergedeki Lorenzo eğrisi, en yoksul birey veya haneden başlayarak, toplam alıcı sayısına karşı alınan toplam gelirin birikmiş yüzdelerini çizer. Endekste “0” eşitliği temsil ederken, 100 indeksi eşitsizliği ifade eder. Son verilere göre ülkeler arasındaki bu değerler 23,2 ile 63,0 arasında değişmektedir (The World Bank Data/Gini Index, 2020).

1.2.5. Altyapı Göstergeleri

Altyapı göstergelerinde; temiz suya erişim, yol ağı, yıllık elektrik tüketimi, elektriğe erişim oranı ve ulusal enerji tüketiminde odun enerjisi tüketiminin oranı göstergeleri gözden geçirilecektir.

Güvenli ve hazır su ne amaçla kullanılırsa kullanılsın halk sağlığı için önemlidir. İyileştirilmiş su temini, sanitasyon ve su kaynaklarının daha iyi yönetimi, ülkelerin ekonomik büyümesinde etkilidir ve yoksulluğun azaltılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır. 1,2 milyar insan temel hizmetlere sahiptir. Yani bu, 30 dakikalık bir gidiş-dönüş yolculuğu içinde bulunan iyileştirilmiş bir su kaynağı demektir. 282 milyon insan sınırlı hizmetlere sahiptir. Bu da suya erişmek için 30 dakikadan fazla süre gidiş-dönüş gerektiren kaynağını ifade eder. 368 milyon kişi ise korumasız kuyu ve pınarlardan su temin etmekteyken 22 milyon insan göllerden, göletlerden, nehirlerden ve akarsulardan arıtılmamış yüzey suyu kullanmaktadır (WHO News Room/Drinking Water, 2022).

Yol ağının niceliği ve niteliği; insanların, pazarların, hizmetlerin ve bilgi arasındaki mesafenin azaltılmasında ya da başka bir deyişle insanları birbirine bağlanması noktasında büyük bir etkidir, ekonomik büyümenin önemli bir parçasıdır. Bir ülkenin ekonomik gelişimi ile karayolu ağının kalitesi arasında çok güçlü bir pozitif ilişki vardır (Morisset & Wane, 2012).

Kişi başı yıllık elektrik tüketimi gelişmişliğin en önemli göstergelerinden biridir. Kalkınmakta olan ülkeler için bu alanda gelişim sağlamak olmazsa olmazdır. 2014 yılına göre dünya ortalaması 3,128 khw olarak hesaplanmıştır (The World Bank Data/Electric Power Consumption, 2014).

Modern dünyada elektrik enerjisi hizmetleri, insan refahı ve bir ülkenin ekonomik kalkınması için çok önemlidir. Temiz su, sanitasyon ve sağlık hizmetlerinin sağlanması ve güvenilir ve verimli aydınlatma, ısıtma, pişirme, mekanik güç, ulaşım ve telekomünikasyon hizmetlerinin sağlanması için elektrik enerjisine erişim esastır (IEA Articles/Defining Energy Access: 2020 Methodology, 2020).

Odun bugün hala küresel toplam birincil enerji arzının yaklaşık %6'sını sağlayan en önemli tek yenilenebilir enerji kaynağıdır. İki milyardan fazla insan, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki evlerde yemek pişirmek ve/veya ısınmak için odun enerjisine bağımlıdır. Gelişmekte olan ülkeler için ulusal enerji tüketiminde odun enerjisinin oranı düşürülmesi gerekmektedir. Öncelikli hedef, genel enerji tüketiminde elektrik enerjisinin payını artırmaktır (FAO/Forestry, 2021).

1.2.6. Tarım Göstergeleri

Tarım göstergeleri arasında diğer bölümlerde yer almakta olan tarım sektörünün büyüme oranı ve kırsal nüfus gibi göstermek mümkün olsa da, bahsi geçen göstergelerin diğer başlıklar altında incelenmesi daha uygun görüşmüştür. Bu başlık altında sadece tarımsal nüfus göstergesi gösterilmiştir.

Tarımsal nüfus, bir ülkede toplam istihdam içinde tarım sektöründe istihdam olan insan sayısının ifade eder. Tarımsal nüfusun oranı gelişmemiş ülkelerde istihdam içinde en fazla paya sahip olmaktadır.

1.2.7. Sektörel Göstergeler

Son gösterge bölümümüz olan sektörel göstergeler başlığı altında ise; tarım sektörünün büyüme oranı, endüstri sektörünün büyüme oranı, hizmet sektörünün büyüme oranı ve tarım dışı işler göstergeleri mercek altına alınmıştır.

Gelişmemiş ülkelerde tarım sektörünün endüstri ve hizmet sektöründen daha büyük olduğu gözlemlenmektedir. Gelişmekte olan bir ülkede tarım sektöründe verimliliği artırarak tarım sektöründeki istihdam olan kişi sayısı azaltılmaya ve sektörün büyüme hızı düşürülmeye çalışılır (Eğilmez, 2019).

Endüstri sektörü, gelişmiş ülkelerde tarım sektöründen büyük ancak hizmet sektöründen küçüktür. Yaratdığı katma değer ve hizmet sektörüne sağladığı altyapı ile

bir ülke için en önemli sektördür. Gelişmekte olan ülkeler için endüstri sektörü büyüme oranı yüksek olmalıdır (Eilmez, 2019).

Hizmet, insan ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik organize edilen veya üretilen, danışmanlık, turizm, haberleşme gibi faaliyetleri ifade eder. Gelişmiş bir ülkenin GSYH'si içindeki en büyük sektör hizmet sektörüdür. Gelişmekte olan ülkeler için hizmet sektörünü en büyük sektör haline getirmek amaçlanmaktadır (Eilmez, 2019).

Tarım sektörü dışında çalışan nüfusu tanımlar. Gelişmekte olan bir ülke tarım sektörü dışında çalışan sayısını artırmak, endüstri ve hizmet sektöründeki iş sahalarındaki iş sahalarını çeşitlendirmek isteyecektir (Eilmez, 2019).

2. BÖLÜM

2.1. KALKINMACI DEVLETLER VE ASYA KAPLANLARI

Ruanda, 2000 yılında *Vizyon 2020* adlı bir ana kalkınma strateji belgesi yayınlamıştır. Bu belge, bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde anlatılacağı üzere, içerisinde sosyal ve ekonomik alanlarda kısa, orta ve uzun vadeli kalkınma hedefleri barındırmaktadır. 1994 yılındaki soykırımın üzerinden henüz daha 6 yıl geçmesi, sosyoekonomik durumun harap bir vaziyette olması sebebiyle vaat edilen kalkınma hedeflerinin başarılamayacağı düşünülmektedir. Vizyon 2020'nin son bölümünde, planda hedeflenen amaçlara ulaşmanın imkânsız olmadığını, nasıl ki “Asya kaplanları” ülkeleri kalkınmalarını gerçekleştirebildiyse Ruanda'nın da bunu başarmaması için hiçbir neden bulunmadığı vurgulamıştır. Sonraki süreçte, yabancı basında Ruanda için “Afrika'nın Singapur'u” benzetmeleri yapılmaya başlanmıştır. (The Economist/Business, 2012; Tharlsund, 2021)

Çalışmamızın bu bölümünde Ruanda'nın sosyoekonomik gelişimini daha iyi anlayabilmek ve süreci analiz edebilmek için *Asya kaplanları* ülkeleri, terimin ortaya çıkışı, kalkınmacı devlet anlayışı ve Singapur'un kalkınma süreci detaylı bir şekilde incelenecektir.

Ruanda'nın, Asya Kaplanları ve Singapur'u örnek almaya başladığı 2000 yılını sınır kabul ederek bu devletler için 2000 yılı sonrasını araştırma kapsamının dışında tutulacaktır.

2.1.1. KALKINMACI DEVLETLER VE ASYA KAPLANLARI

Japonya, II. Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinden sonraki ilk on yılda, dünyanın hiç görmediği bir hızla ilerleyerek sanayileşmeye yeniden başlamıştır. Özellikle 1953'ten başlayarak Uluslararası Ticaret ve Endüstri Bakanlığı öncülüğünde (Ministry of International Trade and Industry, MITI) üstün bir sanayileşme sürecine girmiş ve Çin'in yerini alarak tekrar Asya'nın lider gücü olmuştur (Vogel & F., 1991). Murat Yülek (1998), Japonya'nın dış ticaret ve sanayi politikalarının planlama ve koordinasyonunun aynı otoriteye verilmiş olmasının rastlantı olmadığını söyleyerek sanayileşme süreci

elde edilen ürünlerin bir sonraki adımında ihraç edileceğinin amaçlandığına dikkat çekmiştir.

Johnson’a göre (1982) meritokratik özelliğiyle öne çıkan MITI, II Dünya Savaşı’ndan hemen sonraki yıllarda kalkınma için stratejik sektörleri belirlemiş, bu sektörler için korumacılık önlemleri alıp teşvikler vermekle beraber bir sonraki aşama olan üretilen malların yurt dışına ihraç sürecini de planlamıştır. Bunun sonucunda 1953-1973 yılları arasındaki 20 yıllık dönemde yüksek oranlarla büyüme gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2.1. Japonya’nın Büyüme Oranları

	1961-1963	1964-1966	1967-1969	1970-1973
Japonya	9,8	9,3	13,1	5,9

Kaynak: The World Bank Data/GDP Japan

İşte, Asya Pasifik bölgesinde yer alan ülkelerden Güney Kore, Hong Kong, Singapur ve Tayvan, 1960’lı yılların ortalarından itibaren, büyümenin, kalkınmanın ön koşullarından biri olduğundan hareketle Japonya’yı örnek alarak hızlı büyüme rakamları yakalamaları ve gösterdikleri ekonomik performansları nedeniyle bu süreci kalkınmaya dönüştürmeleri sonucunda “ilk kuşak Asya kaplanları” olarak adlandırılmıştır. Bununla beraber, Asya’daki bu ülkelerin sürekli ve yüksek ekonomik büyüme göstergelerinin yanında geliri eşit dağıtabilme konusunda da başarı gösterdikleri görülmüştür (Belet, 2006).

Tablo 2.2. Asya Kaplanları Büyüme Oranları

Ülkeler	1961-1970	1971-1980	1981-1990	1991-2000
Güney Kore	9,56	9,35	9,75	7,24
Singapur	9,43	8,82	7,81	7,14
Tayvan	?	?	?	?
Hong Kong	8,6	9,1	6,81	4,02

Bu ülkelerin temelde ortak özellikleri; devlet öncülüğünde belirlenmiş stratejik alanlara teşvikler, vergi indirimleri ve korumacı politikalar sonucu elde edilen ürünlerin gelişmiş ülkelere ihracatına dayalı büyüme ve kalkınmalarıdır (Külünk, 2018).

2.1.1. Kalkınmacı Devlet: Tanımı ve Özellikleri

Günümüzde pek çok araştırmacı Ruanda’yı kalkınmacı devletler arasında göstermektedir. Daha da önemlisi, Ruanda Asya kaplanları ülkelerinin yolundan giderek büyümek ve kalkınmak istediğini belirtmektedir. Bu nedenle, *kalkınmacı devlet*

kavramını anlamak ve kalkınmacı devletlerin özelliklerini analiz etmek, bir sonraki bölümde incelenecek olan Ruanda'nın kalkınma sürecini iyi değerlendirebilmek adına oldukça önemli olacaktır.

Bu bölümde, araştırmacıların kalkınmacı devlet ve özellikle kalkınmacı devletlerin gelişim süreçlerine dair tanımlamalarına ve analizlerine yer verilecektir.

“Kalkınmacı devlet” terimi ilk kez Chalmers Johnson tarafından 1982 yılında yayımladığı *MITI And the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975* adlı kitabında kullanılmıştır (Johnson, 1982). Johnson’a göre, kalkınmacı devletler, ekonomik kalkınma adına, stratejik sanayileşme adımlarıyla ekonomik büyümeye odaklanmış, bu amaca ulaşabilmek için gerekli önlemler alan ve uygulayan devletlerdir.

Bu anlamda, belirlenmiş sektörlere kaynak aktarımı ve teşviklerle sağlanan “stratejik sanayileşme” yolu ile yüksek büyüme oranları yakalamaya çalışan, sonunda ihracata yönelerek kalkınmayı gerçekleştirmeye çalışan devletlerdir (Kaynak, Kalkınmacı Devletin Ekonomi Politikası, 2020).

Vogel (1991), Asya Kaplanları ülkelerini kastederek, çeşitli nedenlerden dolayı kalkınmada geç kalmış ülkelerin, ilk kalkınan ülkelerin yolunu adım adım takip etmek zorunda olmadıklarının farkına vararak, bu süreci hızlandıracak kendilerine özgü politikalar izleyerek kalkınmış olduklarını belirtmiştir.

Çalışkan (2020), kalkınmacı devletleri, özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemlerden başlayarak, devletin önderliğinde sanayileşme ve kalkınma hedeflerini gerçekleştirme, seçilmiş sektörlerde dünya ile rekabet edebilme, yakalanan yüksek büyümeyi sürdürebilme ve bunu kalkınmaya dönüştürme modeli olarak tanımlamaktadır.

Öniş (1991), bahsedilen ekonomilerle ilgili olarak, özellikle büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesinde devletin çok önemli bir rol oynadığını, literatürde *devletin önderliğinde-state led development* olarak da tanımlanan kalkınma stratejilerinde, devletin müdahaleci ve yönlendirici olmasının çok büyük pay sahibi olduğunun altını çizmektedir. Devletlerin ekonomiyi büyütme ve kalkınmayı gerçekleştirebilmek için ekonomik planlamalara önderlik ettiği bir kalkınma modeli olduğunu belirtmektedir.

Ekonomik büyümenin istikrarlı bir şekilde gerçekleştirilmesinin ardından ihracata önem ve teşvikin artırılması ile beraber ekonomik kalkınmanın sosyal boyutlarından olan eğitim, sağlık ve barınma gibi konularda kolaylıklar sağlanıp yatırımlar yapılmaktadır (Belet, 2006).

Kaynak (2020), kalkınmacı devletlerde kalkınma sürecinin önemli bir kısmının devlet faaliyeti olduğuna işaret etmektedir. Kaynak’a göre, özellikle sermayenin çok az olduğu, girişimci bir sınıfının var olmadığı ya da yeterince güçlü olmadığı gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde, en azından sanayileşmenin ve büyümenin başlangıç aşamalarında devletin yönlendirmesine, korumasına, desteğine, başka bir deyişle önceliğine ihtiyaç vardır. Özel sektörün yetersiz, sermaye birikiminin de zayıf olduğu ülkelerde, devlet, özel sektörün gelişimini planlamak, örgütlemek, desteklemek ve sürece müdahil olmak zorundadır. Yerli sanayinin kurulması ve gelişmesi, ihracatın başlaması ve gelişmesi adına devletin sürece müdahil olması, gelişmekte olan ülkelerdeki yerli firmaların yabancı firmalarla, başlangıçta, rekabet edemeyecek olması gerçeğine dayanır. Devlet, bu nedenle, yerli sanayinin uluslararası rekabetten zarar görmesini engellemek ve korumak adına, gümrük vergilerinde değişiklikler yapma, ucuz kredi sağlama, vergi indirimleri gibi müdahale araçlarını uygulayarak sürece dahil olmaktadır.

Marwala (2006) ise başarılı olan kalkınmacı devletlerin genel olarak, ekonomilerini yönetmek için yaptıkları müdahalelerinde özgün uygulamalar geliştirip gerçekleştirdiklerin, bu sayede diğer kalkınmakta olan devletlerden çok daha hızlı ilerleyebildikleri gözlemlemiştir.

Kaynak (2020), kalkınmacı olarak adlandırılan devletleri karma ekonomik sistemler içerisine dâhil etmektedir. Dolayısıyla, kalkınmacı devletlerde güçlü devlet müdahalesinin bulunduğu plan ve uygulamalar eksenli bir yapı söz konusudur. Bu noktada, devlet müdahalesi, ekonomik faaliyetlerin yönlendirilmesi, seçilen stratejik sektörlerle bir dizi teşvik ile öncülük edilmesi ve yerli sanayinin bu alanlara odaklanmasını sağlamak amacıyla vergilendirmelerde ve fiyatlarda ayarlamalar yapmaktadır.

Kohli (2004) de, öncelikle büyüme ve ardından kalkınma odaklı bu tarz devletlerin amaçlarına iyi planlanmış, kapsamlı ve sürdürülebilir bir şekilde uygulanan

çeşitli devlet müdahale araçları ile sanayi ve en önemlisi teknolojilerini geliştirerek ulaştıklarını belirtmektedir.

Akkemik (2009) ise kalkıncı devletlerin amaçlarına ulaşırken uyguladıkları kalkınma planlarına vurgu yaparak, bu devletlerin başlangıç üretim alanlarından olan tarım ve tekstil gibi birincil ekonomik faaliyetlerden uzaklaşıp sanayileşmeye yönelerek hızlı büyüme oranlarını yakalamanın ardından kalkınmayı gerçekleştirmelerinin iyi tasarlanmış kalkınma planları sayesinde mümkün olduğunu söylemektedir.

Caldentey (2008), kalkıncı devletin bir müdahaleci bir devlet sistemi olarak tasarlandığını söyleyerek devlet müdahalesinin kapsamı, içeriği, derecesi ve türünün zamanla değişebildiğini söylemektedir. Ayrıca, kalkıncı devletlerde özel sektörün de önemine vurgu yaparak, özel sektörün devlet müdahalesine aktif katılım gerekliliğinin altını çizmektedir.

İsgender ve Düğür'e (1999) göre kalkıncı devletler öncelikli sektörler stratejisi olarak adlandırılabilir bir strateji izlemektedirler. Devlet, kendi dinamiklerini göz önünde bulundurarak belirlenmiş olduğu sanayi dallarını yakından takip etmekte, çeşitli uygulamalarla sürece müdahil olmakta ve böylece belirlenmiş olan sanayi dallarının dünya piyasalarında rekabetçi hale gelmelerini amaçlamaktadır. Her ne kadar, kalkıncı devletlerde öncü sektörlerin yanlış seçimi sonucu bazı sektörlerin dünya piyasalarında rekabet gücü kazanamadığına rastlanırsa da devlet desteği ile pek çok sektör dünya piyasalarında rekabet gücü kazanmış ve süreç ekonomik kalkınma olarak tanımlanabilecek sürece evrilebilmiştir.

Dünya Bankası düzenlediği raporda, Asya kaplanlarının sahip oldukları güçlü ve dinamik tarım sektörleri, ihracata yönelik stratejileri ve rekabetçi politikaların yanında, devletin bütün bu stratejileri oluşturan, uygulayan, düzenleyici ve müdahaleci olarak aktif belirleyici rolünün olduğu belirtilmiştir (Birdsall, et al., 1993).

Akyıldız'a (2021) göre dört Asya kaplanının hızlı ve sürdürülebilir büyümesine izin veren ana değişkenler dört kategoriye ayrılabilir. Bunlar;

- Kalkınma kararı alındığındaki başlangıç koşulları,
- Coğrafya ve tabii kaynaklar,
- Demografik değişkenler,

- Ülke politikalarıdır.

Chan (1998) ise Asya Kaplanlarında büyüme ve kalkınmanın değişkenlerini;

- Toplumun yapısı,
- Kültür,
- Coğrafya,
- Ülke kalkınma stratejileri,
- Gelişen uluslararası ekonomi olarak sıralamaktadır.

Ülkenin bulunduğu coğrafya; konumuyla, yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle, sahip olduklarıyla ve olmadıklarıyla o ülkenin büyüme ve kalkınma sürecinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Bir ülkenin doğal kaynak bakımından zengin bir ülke olması çok değerli bir kazanç olmakla beraber zaman zaman bu zenginliklerin olumsuz etkilere neden oldukları tecrübe edilmiştir. Bu durum *Hollanda Hastalığı* teorisi ile ilgilidir (Öz, 2018). Hollanda hastalığı, bir ülkede bulunan doğal kaynakların o ülkenin ekonomisinde neden olduğu olumsuz etkileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu tanım ilk kez 1977 yılında “The Economist” dergisi tarafından kullanılmıştır. Hollanda, 1959’da büyük doğal gaz rezervleri keşfedince milli paraları olan Hollanda Florini hızla değerlenmiş, ardından, üretim yapmaktansa satın alımlar tercih edilmeye başlanmış ve bunu sonucu olarak ülkedeki üretimi azalmış ve ülke giderek bir ithalat ülkesi haline gelmiştir. Süreç ilerledikçe üretim gittikçe düşmüş ve GSYH büyümesi durmuştur (Eğilmez, 2019).

Ancak, gerçekten doğal kaynaklardan yoksun olan, büyümek ve kalkınmak için üretime önem verip imalat sektörüne yatırım yapmaktan başka seçeneği olmayan Asya Kaplanları, doğal kaynak zehirlenmesi yaşama riski ile karşı karşıya kalmamışlardır. (Krugman, 1987).

Tu (1996), Asya kaplanlarının büyük ve istikrarlı büyüme oranları ile etkileyici kalkınma performansı sergilemelerini anlayabilmek için, ekonomik ve politik açıklamaların tek başlarına yeterli olmadığını, bunların yanına ek olarak kültürel dinamikleri de göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu noktada Tu, eksik paryayı “Konfüçyüsçülük” ile doldurmaktadır.

Konfüçyüsçülük, Çin klasik eserlerine dayandırılan ve Çin'in kadim, ünlü, büyük bilgin ve filozofları arasında yer alan Konfüçyüs'ün adına ithafen, ekonomik, politik, sosyal, ahlaki ve dini konularla ilgili inanç ve uygulamalar bütününe verilen bir addır. Çin'in yerli ve milli bir dinidir. Konfüçyüsçülük, hayatın her alanını kapsayan genel bir ahlaki sistemdir (Güç, 2001).

Tu'ya göre birçok Asya ülkesinin kurucusu Konfüçyüsçü bir ahlaka sahipti ve ülkelerinin kalkınma yolundaki karşılaştıkları zorlukları Konfüçyüsçü düşünce yapısının yardımıyla aştılar.

Ayrıca, Konfüçyüsçü eğitim düşüncesi ve uygulamasının, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur gibi Doğu Asya ülkelerinin dünya çapında kaliteli, eğitimli iş gücüne sahip olmasında çok büyük bir etkisi olmuştur. Tan (2019), yaptığı araştırmalarda Doğu Asya ülkeleri tarafından benimsenmiş olan Konfüçyüsçü eğitim kültürünün, öğretmenlere saygıda, öğrencinin kapasitesine ulaşmaya çabalamasında, disiplinde ve yüksek sosyal statü sahip olunmasında önemli bir katkısı olduğunu iddia etmektedir.

Asya kaplanları yer altı kaynakları bakımından fakirdir, ancak coğrafi konumları göz önünde bulundurulunca, şanslı olduklarını söylemek mümkündür. Kalkıncı devletlerin ilki Japonya ve 2020'li yıllarda dünyanın en büyük ekonomisi olacak olan Çin'e komşu olmaları ve hepsinin denize kıyısının olması sayesinde taşımacılık maliyetleri oldukça düşüktür (Sunghoon & Sidney, 2003).

Vogel (1991), Asya kaplanlarının gelişiminde olumlu etki yapan faktörleri sıralarken, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin, komünizmin bölgedeki ilerlemesini durdurabilmek adına, bir anlamda müttefik olarak saydığı ülkelere yapmış olduğu teknolojik ve maddi yardımların, kaplanların ekonomilerinde katma değer yarattığını söylemektedir. Bunlara ek olarak, ABD ve Japonya'nın ithalatı 1960'dan 1985'e kadarki olan dönemde 25 ile 60 kat artmış olması da yine kaplanların faydasına olmuştur. Vogel, ayrıca, dünya genelindeki hayat standartlarındaki yükselişin kitle tüketiminde artışa neden olduğunu, bunun ise ihracata yönelik kalkınma modeli benimsemiş olan kalkıncı devletler için büyük bir fırsat yarattığını, bilgi ve haberleşme alanındaki kaynakların artmasıyla dış pazarlar hakkında bilgi almanın kolaylaştığı ve kalkınmış devletlerdeki teknik tecrübelerin transferini kolaylaştırdığını

söylemektedir. Tüm bunlar, Asya kaplanlarının kalkınma süreçlerine olumlu etki yapan faktörlerdir.

Dünya Bankası, bu mucizenin arkasında, Asya kaplanlarının sahip oldukları güçlü ve dinamik tarım sektörleri, ihracata yönelik stratejileri ve rekabetçi politikaların yanında, devletin bütün bu stratejileri oluşturan, uygulayan, düzenleyici ve müdahaleci olarak aktif belirleyici rolünün olduğu belirtilmiştir (Birdsall, et al., 1993).

2.1.2. Kalkınmacı Devletlerin Kalkınma Aşamaları

Kalkınmacı devletlerde ve özellikle Asya kaplanlarında yaşanan sanayileşme süreci incelendiğinde bazı ortak özellikler ortaya çıkmaktadır. Bir sonraki bölümde Ruanda'nın sanayileşme sürecini incelerken ölçüt olması ve karşılaştırma yapabilmesi adına, ana hatlarıyla bahsederek üçe ayıracağımız bu süreçleri analiz etmek faydalı olacaktır.

Ruanda, öncelikle büyümek ve sonrasında kalkınmasını gerçekleştirebilmek adına kendilerine Asya kaplanlarını, özelde de Singapur'u örnek almıştır. Sanayileşmesini tamamlamış diğer ülkelerini kendilerine örnek almamalarının nedeni, kaplanların kalkınmacı devlet anlayışında yatmaktadır.

2.1.2.1.Emek Yoğun Sanayi Dönemi

Öncelikle, emek yoğun işletmeler demek ağırlıklı olarak emeğe dayalı, üretim sürecinde emek faktörünün yoğun olduğu işletmeler demektir. Emek yoğun sektör ya da emek yoğun sanayi ise, bu işletmelerin oluşturduğu sanayi sektörüne denmektedir. Torna, döküm, tekstil, torna ya da dericilik emek yoğun işletmelerin bulunduğu sektörlerle örnek olarak verilebilir (İşcan, 2016).

Asya kaplanlarının hemen hepsinde, kalkınma sürecinin başlangıcında yüksek oranlarda işsizlik ve yoksulluk görülmektedir. Kalkınma hareketini başlatanlar öncelik olarak emek yoğun sanayilere önem vermişlerdir. Hemen hemen tüm kaplanlar bu ilk dönemde ayakkabı, tekstil ve montaj sanayilerinde yoğunlaştılar.

Sonraki aşamada ücretlerin düşük olması ve iş gücünün disiplini sayesinde bu sektörlerde pazarlara girip rekabet etmeye başladılar. Hong Kong ve Singapur başlangıçta iç sermaye birikimlerinin yetersiz olması nedeniyle yabancı sermaye

çekmeye öncelik verdiler. Birinci dönemin yaşandığı 1950'li ve 1960'lı yıllarda, dünya ekonomisindeki hızlı büyüme olumlu bir dış ortam sağlamış oldu (Yülek, 1998).

2.1.2.2.Sermaye Yoğun Sanayi Dönemi

Sermaye yoğun üretim, üretim sürecinde emekten daha fazla oranda makine, donanım, araç-gereç, ekipman ve teknolojik üretim sistemlerinin kullanıldığı üretimlerdir. Sermaye yoğun işletmeler daha çok metalürji, kimya, tütün ve petrol gibi alanlarda görülmektedir (İşcan, 2016).

Zamanla sermaye birikiminin artması, şirketlerin dış pazarı tanımaları ve gelenen seviye, bu ülkeleri sermaye yoğun üretime geçmeye zorlamaktaydı. Zamanla ülkelerin tam istihdama ulaşmaya başladılar. Bu noktadan itibaren kaplanlarda, planlamalarda sermaye yoğun endüstrilerin teşvikine başlandığı gözlemlenmiştir (Yülek, 1998).

Gelenen bu aşamaların ardından ekonomi genelindeki verimlilik hızla artmıştır. Hala batıya kıyasla düşük olan ücretler ve verimlilik birleşince, uluslararası rekabette hızla güçlenmeye başladılar. Yine, verimliliğin artmasıyla sermaye yoğun yeni sahalara girilmesi planlandı. Bu tür atılım programları sayesinde ürün yelpazesi genişledi ve azar bilgisi ve tecrübesi artmış oldu (Yülek, 1998).

Bu dönemde yaşanan önemli bir ortak bir tecrübe de kopyalama üretim olmuştur. Bazı ürünler kopyalanarak ve ardından bir miktar da olsa geliştirilerek yerleştirilmekte ve satılmaktaydı. Ancak, kaplanlar için bu kopyalama süreci bir anlamda eğitim alanı olmuştur. Bununla beraber ülkeler eğitime büyük önem vermeye başlamışlardır. Yetişmiş eleman üretimine odaklanarak hem şirketler bünyesindeki hizmet içi eğitim programlar hem de standart eğitim için büyük paylar ayrılmış ve desteklenmiştir (Yülek, 1998).

2.1.2.3.Teknoloji Yoğun Sanayi Dönemi

Sermaye yoğun dönemdeki ülkelerin, montaj aşamasından geçtiği, bazı malları kopyaladığı görülmüştür. Batıdan geliştirilen, başka bir deyişle kopyalanan, sofistike sayılabilecek ürünlerin yerleştirilmiş halleri kısa denilebilecek zamanlarda dış pazara satılabilmekte ve tekrar dünya piyasalarına sokulabilmektedir. Ancak, bu ülkelerde yerli

teknoloji üretimi henüz sınırlı düzeylerde. Artık, devlet politikalarının önemi artmaktadır. Planların ve uygulamaların şekilleri değişmeye başlamıştır (Yülek, 1998).

İşte, artık üçüncü döneme geçmekte olan bir ülkede devlet, eğitime yapılan yatırımları artırmış ve şirketleri teknoloji yoğun alanlara kaydırmak adına yeni teşvikler açıklamışlardır. Bunlar için bilim şehirleri, teknoloji parkları gibi ortamlar hazırlamışlardır. Ayrıca, kaplanlarda devlet, özel şirketleri AR-GE faaliyetlerini özendirici teşvikler tasarlamışlardır. Bu süreçte devletler AR-GE için bütçelerinden çeşitli uygulamalarla nakit yardımlar yapmışlardır (Yülek, 1998).

2.2. SİNGAPUR TECRÜBESİ

Singapur adası, İngiliz koloni idaresi tarafından 1819'da ticari ve askeri önemi göz önünde bulundurularak Malay kralından alınmıştır. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasına kadar ticari önemi günümüze oranla sınırlı kalmıştır. Ancak, bundan sonra ve Malaya'nın kauçuk ihracatını artırmasıyla beraber Singapur'da antrepo ticareti hızla gelişim göstermeye başladı. Liman zamanla Çin ve Hindistan'dan Malaya'ya tarım arazileri, demir yolu ve madenlere çalışmaya giden işçi trafiğinin kesişim noktası haline geldi (Yülek, 1998).

Ada, 1942'den 1945'e kadar Japonların hâkimiyetinde kalmıştır. İlk olarak 1957'de Malaya Federasyonu ardından 1959'da da Singapur bazı şart ve sınırlamalarla beraber kendini yönetme hakkı elde etmiştir. Bağımsızlığın kazanıldığı 1959 itibarıyla Singapur'un diğer yeni bağımsızlığını kazanmış fakir kolonilerinden ve az gelişmiş olan üçüncü dünya ülkelerinden farksız bir durumda olmadığı görülmektedir. İşsizlik yüksek, sağlık tesisleri yetersiz, eğitim seviyesi düşük ve yoksulluk yaygındır (Soon & Tan, 1993).

2.2.1. İktisadi Gelişim Safhaları

Singapur'un uyguladığı politikalar akılcı, esnek ve etkindir. Kalkınma sürecinde devlet ekonomiye yoğun şekilde müdahalede bulunmuştur. Bu politikaların belli sektörlerin geliştirilmesine yönelik olduğu gözlemlenmiştir (Yülek, 1998).

2.2.2. İthal İkamesi-Emek Yoğun Sanayi Dönemi

İthal ikamesi, bir ekonominin önceki zamanlarda ithal ettiği malların bir kısmını veya tamamını ülke içinde üretmesini ifade etmektedir (Ertüzün, 1976).

Singapur, bağımsızlığını kazandıktan sonra, yöneticilerin ekonomik alandaki ilk icraatı, Malezya ile bir Federasyon kurarak ortaya çıkacak olan iç pazarda ithal ikameci politikalara uygulamaya karar vermek olmuştur. O dönemde Singapur'da işsizliğin oldukça yoğun olması, emek yoğun sanayilerin desteklenmesini mecbur kılmıştır.

Yine aynı dönemde, Singapur için çok büyük bir problem olan konut sorununa el atılmıştır. *Konut Geliştirme Kurulu*'nun kuruluşu bu döneme rastlamaktadır. Ardından, eğitim problemini çözmek adına adımlar atılmıştır. Eğitimin iki önemli prensibi 1960'da yayımlanan 5 yıllık kalkınma planında eğitim ile ilgili önemler kararlar alınmıştır; birincisi, eğitimin eşit şartlarda yapılması, ikincisi de, eğitimde bilim-teknik ve matematik konularına ağırlık ve önem verilmesiydi.

Yine aynı dönemde bir başka önemli kurum daha kurulmuştur: Singapur'un kalkınmasına öncülük edecek olan *İktisadi Kalkınma Kurulu* (Economic Development Board). O dönem için belirlenen teşvik verilecek stratejik alanlar belirlenerek (tekstil, ayakkabı, elektronik, montaj gibi) bu sektörlerdeki üretim performansları yüksek olan şirketlere öncü unvanı verilerek, ayrıca teşvikler verilmiş, bazı vergilerden muaf tutulmuştur.

2.2.3. 1965-70 Emek Yoğun/İhracat Teşviki ve 1970-73 Sermaye Yoğun İhracat Teşviki

Singapurlu yöneticiler öncelikle işsizliğin düşürülmesi gerektiğinin farkındaydılar. Ancak, ülkenin üretim deneyimi sınırlıydı ve güçlü bir ihracat sektörüne sahip olabilmek için öncelikle dışarıdan desteğe ihtiyaçları vardı. Bu nedenle, ülkeye yabancı sermaye çekmeye önem verildi (Yülek, 1998). 1967 yılında yürürlüğe giren *İktisadi Genişleme Teşvik Kanunu* ile ülkeye yatırım çekebilmek için yatırımlara ek teşvikler getirilmiştir (Yülek, 1998).

Bu dönemde, önceki dönemde başlatılıp başarılı bir şekilde uygulanmış olan konut politikasına ek olarak, ekonomi alanındaki politikaların halka olumlu biçimde yansması ile birlikte halkın desteği sağlanmış ve hükümetin siyasi olarak güçlenmiştir.

Bir önceki dönemde verilen isabetli kararlar ve alınan sıkı tedbirler meyvelerini vermeye bu dönemde başlamıştır. Eğitime verilen önem ve yapılan yatırımlar sayesinde kalifiye eleman sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. *İktisadi Kalkınma Kurulu* tarafından kurulmuş ve gelişmiş altyapıya sahip sanayi bölgeler de devreye girmeye başlamıştır. Ayrıca, *İktisadi Kalkınma Kurulu*'nun yurtdışında kurmuş olduğu tanıtım bürolarının sayesinde yabancı yatırımcılar ülkeye daha fazla göstermeye başlamıştır (Soon & Tan, 1993).

Sonuç olarak, doğrudan dış yatırımlar ve iyi yürütülen süreç sayesinde 1970'li yılların başında ekonominin tam istihdam seviyesine ulaştığı görülmüştür. 1970'ten itibaren ise emek yoğun sektörlerden sermaye yoğun sektörler kaymalar başlamış ve bu da yoğun bir sermaye malı ithalatı sürecini başlatmıştır (Yülek, 1998).

2.2.4. 1973-78 Ekonomide Yeniden Yapılanma Teşebbüsü

1973 yılında sanayideki teknolojik seviyeyi ve beceri kapasitesini yükseltmek adına bir program açıklanmıştır. Buna göre; 1- ücretler uluslararası piyasaya, rekabet etme gücüne göre düzenlenmiş, 2- meslek eğitim programları teşvik edilmiş, 3- yabancı ülkelerden nitelikli elemanların ülkeye çekilmesi sağlanmış ve 4- belli seviyelere ulaşmış, üstün teknolojiye sahip firmalar veri politikasıyla desteklenmişlerdir (Yülek, 1998).

2.2.5. 1979-84 Yüksek Ücret Politikası: İkinci Yeniden Yapılanma Teşebbüsü

1979 yılına gelindiğinde ülke tekrar tam istihdam seviyesine gelmiştir. Dışarıdan işçi göçü devam etmekteydi. Ancak, ücretler hala batı standartlarından düşük seyretmekteydi. Ücretlerin düşük seyretmesinin bir sonucu olarak yapılan yabancı yatırımların daha çok emek yoğun sahalarda yoğunlaştığı düşünülmekteydi. Buna paralel olarak ülkeye yabancı sermayeyi çekmek adına teşvik edici politikalara üretmeye devam edilmekteydi.

1980'li yıllarda hazırlanan *İktisadi Kalkınma Planı*'nda ülkenin üretim faaliyetlerinin, müşavirlik, tıp ve bilgisayar gibi alanlara yayılması ve olabildiğince ihraç malzemelerinin çeşitlendirilmesi planlanmıştır. Yatırımların katma değeri yüksek olan ürünlere çekilmesinin ücretlerin düşük seviyelerde seyretmesinden kaynaklı değil, işgücünün yüksek kalitesi sebebiyle gerçekleşmesi istenmiştir.

Artık bu dönemde ekonomik kalkınmada öncü rol oynamakta olan sanayi politikası iyice belirgin hale gelmiştir. Ekonomik Kalkınma Kurulu, destek verilmesi için stratejik sektörleri belirledi; pnömatik ve hidrolik kontrol sistemleri, hassas mühendislik ürünleri, optik araç ve cihazlar, elektronik ölçüm aletleri, ihtisas kimyası ve eczacılık, otomotiv parçaları, bilgisayar ve yazılım, tıp ve cerrahi aletleri ve ileri elektronik parçalar desteklenmek üzere seçilen öncelikli sektörler olmuşlardır. Ayrıca, düşük beceri gerektiren üretim faaliyetlere vergiler getirilmiş ve eğitim programlarının geliştirilmesine yönelik tedbirler alınmıştır (Dahlman, 1990).

2.2.6. 1985 Sonrası Dönem

Şubat 1986'da *Yeni Yönler* isimli bir rapor yayınlamıştır. Singapur ekonomisi için yeni bir stratejik yol niteliğindeki rapor, ana hedef olarak Singapur'un "tamamen gelişmiş bir ekonomi ve uluslararası iş merkezi" olmasını ortaya koymuştur. Yine 1991 yılında yayınlanan bir stratejik belge olan *Stratejik İktisadi Plan* ile Singapur'un dünya çapında bir şehir olması planlanmıştır. Planda; teknoloji yoğun ve bilgi yoğun sanayilerin, katma değeri yüksek ürünlerin ve yaratıcı faaliyetlerin desteklenmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi, devlet ve işveren-işçi ilişkisinin daha da geliştirilmesi ve yerel firmaların uluslararası hale getirilmesine karar verilmesi planın önemli unsurlarıydılar. Başka bir deyişle, Singapur bir yandan yabancı sermayeyi çekmeye devam ederken diğer yandan da artık kendi şirketlerini dünya çapında ve çok uluslu hale dönüştürmeyi hedeflemekteydi.

Sonuç olarak, devlet, ekonomik kalkınma sürecinde değişik stratejiler geliştirmiş ve uygulamıştır. Öncelik işsizliğin ortadan kaldırmak olurken, emek yoğun sektörler desteklenmiştir. İşsizlik problemi çözüldükten sonra sermaye yoğun alanlar teşvik edilmiştir. 1980 yılından itibaren ise yeni bir planlama ve vizyon ile bilgi yoğun ve teknoloji yoğun sektörler desteklenmeye başlanmıştır. Böylece Singapur, 2000'lere gelirken bilgi teknolojisi sektöründe dünya çapında üretici ve tüketici haline gelmiştir.

3. BÖLÜM

3.1. RUANDA KALKINMA PLAN VE STRATEJİLERİ

3.1.1. Başlangıç Koşulları

Ruanda'nın 2000 yılında bulunduğu durumu tam olarak anlamak için Ruanda'nın tarihsel sürecine kısaca bakmak oldukça faydalı olacaktır.

11. yüzyıldan beri Ruanda, Ruanda halkının ortak tarihi, ortak değerleri, tek dili ve kültürü üzerine kurulmuş bir ulus olarak varlığını sürdürmüştür. 1884 Berlin Konferansı sonrasında yapılan paylaşımda Ruanda Krallığı, Alman Doğu Afrikası (Deutsch Ostafrika) yönetimine bırakılmıştır. 1910 yılında Ruanda'nın büyük bir kısmı komşu ülkelere paylaştırılmış, bu, Ruanda iç pazarının yaklaşık %30'unun ve doğal kaynaklarının büyük bir bölümünün kaybına neden olmuştur.

I. Dünya Savaşı sonucunda Almanya'nın yenilmesinin ardından Ruanda, Milletler Cemiyetinin yetkisi altında bir müteveli bölgesi olarak Belçika'ya devredilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler olmuş ve Ruanda, 1962 yılına kadar Belçika yönetiminin bir mandası olmuştur. Bu sömürge döneminde Belçika yönetimi sözde çağdaş Darwinci teorileri uygulayarak Ruanda halkını derinden bölmüştür. Çağdaş Ruanda tarihçileri, 1962'de bağımsız olan Ruanda'nın, etnik ve bölgesel bölümlere ayrılmış mezhepçi bir devlet haline geldiğini söylemektedir. İlk Cumhuriyet dönemi olarak adlandırılan dönemde (1962-1973), ülke, kalkınma alanında zayıf kalmıştır. Ayrıca etnik kökenli çatışmalar da devam etmiştir. İkinci cumhuriyet döneminde (1973-1994), benimsenen kalkınma politikaları da istenen etkiyi yaratamamıştır. Emek yoğun sektörlere destek verilmiş olsa da, kendi kendine yetebilmenin ilerisine geçilememiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Habyarimana'nın politikalarıyla yapısal sosyoekonomik sorunlar daha da şiddetlenmiş, etnik ve etnik dışı çatışmalara çözümler bulunamamıştır. 1990'da komşu ülkelerdeki Ruandalı mülteciler, *Ruanda Yurtsever Cephesi* (Rwanda Patriotic Front) bayrağı altında örgütlenmiş ve Habyarimana hükümetini hedef almaya başlamıştır. 1994 yılında başkan *Juvenil Habyarimana*, uçağının şüpheli bir şekilde düşmesi sonucu hayatını kaybetmiştir. Her ne kadar bu kazadan Tutsiler sorumlu tutulmuş olsa da, o dönemki silah kapasitelerinin

bu hamleye izin veremeyecek kadar yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Sonradan, uçağın düştüğu alanın Hutuların kontrolünde olması sebebiyle uçağın düşürölmesinde Hutulardan şüphelenilmeye başlandıysa da bu iddia hiçbir şekilde kanıtlanamamıştır. Yařanan bu kazadan sonra Tutsilerle birlikte ılımlı Hutuları da yönetimde istemediğini söyleyen fanatik Hutuların başlattığı soykırım eylemin sonucunda Nisan-Haziran 1994 döneminde yaklaşık 750.000 Tutsi ve 50.000 ılımlı Hutu öldürölmüştür. Bunun üzerine Paul Kagame komutasındaki *Ruanda Yurtsever Cephesi* öлкеye gelerek soykırımına son vermiştir. Olayların çözölmesinden sonra *Ruanda Yurtseverler Cephesi* 2000 yılındaki seçimlere girerek seçimleri kazanmış ve Paul Kagame öłkenin başkanı olmuştur (National Unity and Reconciliation Commission, 2016).

Yeni hükömet 2000 yılında öлке yönetimine geldiğinde bir dizi problemle karşı karşıyaydı;

- 1- Tarım, işgücünün %90'ından fazlasını oluşturmasına rağmen verim ve üretkenlik oldukça düşüktü. Sonuç olarak hükömet, artık sadece toprakla geçinemeyeceklerini ve ekonomiyi ikincil ve üçüncöl sektörlerle taşımak zorunda olduklarının farkına varmıştı.
- 2- Ruanda, karasal bir ölkedir ve okyanus limanlarından uzak bir konumdadır. Bu durum hem ihracat hem de ithalat için nakliye maliyetlerini artıran bir faktördür. Ayrıca o dönemde öłkenin bölgesel demiryolu ağılarıyla da bağlantısı yoktur ki bu da ticaretin çoğunun kalitesi kötü karayoluyla yapıldığı anlamına gelmekteydi. Tüm bu etmenler üretilen ürünlerin maliyetini katlamakta ve fiyatlarının şişmesine yol açmaktaydı. Ticaretin önündeki bu doğöl engeller, endüstriyel ve diğör kalkınma biçimlerini engellemekteydi.
- 3- 2000 yılında Ruanda'nın ana ihraç ürünleri kahve ve çay idi. Hükömet bu alandaki verimliliğin ve ihracatındaki artışların tek başına öлке ekonomilerini büyütüp kalkındırmaya yetmeyeceğini fark etmişti. Ruanda, çeşitli yüksek değeri mineralerin az sayılabilecek rezervlere sahip olmasına rağmen, ekonomiyi harekete geçirecek yeterli miktarda tek bir doğöl kaynağa da sahip değildi. Ayrıca, bu sektörler hem etkin arama hem de karlı işletme için yatırımlardan yoksun bir görünümdeydi.
- 4- Sağlam kurum ve yetkin personel eksikliği nedeniyle kurumsal kapasite zayıf bir görünüme sahipti.

5- Büyük boyutlardaki profesyonel personel sıkıntısı, tüm sektörlerin gelişmesinin önünde engel teşkil etmekteydi. Tarım ve hayvancılıkta yeterince eğitilmiş insan eksikliği, bu sektörün modernleşmesini engellerken, teknisyen ve yetkin yönetici eksikliği, ikincil ve üçüncül sektörlerin genişlemesini ciddi şekilde kısıtlamaktaydı. Okuma yazma bilmeyen Ruandalıların oranı %48 gibi çok yüksek bir orandı. Ayrıca, nüfusun üretkenliği, sıtma ve HIV/AIDS gibi nüfusun üretkenliğini azaltan başlıca hastalıklara ek olarak yetersiz beslenme gibi durumlarla oldukça düşük seviyelerdeydi.

6- Ruanda'nın kamu borcu 2000 yılı verilerine göre yaklaşık 1,5 milyar ABD Doları düzeyindeydi. Bu rakam mevcut ulusal GSYİH'nin 1,3 milyar ABD Doları'ndan daha büyüktür. Bu borcun yaklaşık %75'i Dünya Bankası'na'dı. Bu durum ekonomik kalkınmasının önünde büyük bir engel teşkil etmekteydi.

7- 1994 yılında yaşanan soykırımı Ruanda ekonomisini ve nüfusunu harap etmişti. GSYİH bir yılda yarıya inmiş, nüfusun yüzde sekseni yoksulluğa sürüklenmiş, geniş araziler tahrip olmuş ve hayvancılıkta kullanılan hayvanların çoğu telef olmuştu. Soykırım ayrıca, zaten zayıf olan üretken yapıyı da tamamen yok etmişti. Ulus, bir nesil eğitilmiş öğretmen, doktor, kamu görevlisi ve özel girişimciden yoksun kalmıştı. Böylece, soykırımın sonuçları Ruanda'nın sosyal, politik ve ekonomik dokusunu tam anlamıyla harap etmişti (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

Sonuç olarak Ruanda, ülke ekonomisinin büyümesi ve ardından kalkınmasının ön koşulu olan yatırımcıları ülkeye gelmesi için; iç barış, siyasi istikrar ve güvenliğin sağlanmış olması gerektiğinin farkında varmıştır.

3.1.2. Vizyon 2020 Kalkınma Programı

Vizyon 2020, temelde, 2020 yılına kadar Ruanda'yı düşük gelirliden orta gelirli bir ülkeye dönüştürmeyi amaçlayan Ruanda'nın ana kalkınma stratejisidir. Ruanda'nın son derece kıt olan kaynakları göz önüne alınarak hazırlanan bu planda önceliklendirme yapılarak; kısa, orta ve uzun vadedeli hedefler adı altında bölümler ayrılmıştır. (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

Buna göre;

Kısa vadede, yardıma bağımlılığı azaltmak için makroekonomik istikrarın ve zenginlik yaratılmasına yönelik teşviklerin yapılmasına karar verilmiştir. 2000 yılında Ruanda sürdürülemez bir borç yükü altında ve dışa bağımlı bir haldeydi. Bu bağımlılığı azaltmak için vergi tabanını genişletmek, yabancı yatırımcıları çekmek ve borç durumunu ele almak için etkili stratejiler geliştirilmesine ve ayrıca ihracatın yaygınlaşması için teşvikler ilan edilmesine karar verilmiştir. Uygulanan bu politikalarla birlikte ekonominin, geçimlik tarımsal bir ekonomiden bilgi temelli bir topluma dönüşmesi için bir başlangıç aşaması olması beklenmektedir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000) .

Orta vadede, hedef, tarımdan bilgiye dayalı bir ekonomiye dönüşüm olarak belirlenmiştir. Tarım sektörünün yüksek verimli bir sektör haline dönüştürülse bile, tek başına tatmin edici bir büyüme motoru haline gelmeyeceğinden hareketle tarıma bağımlılıktan emek yoğun ve sermaye yoğun sektörlere bir çıkış stratejisi planlamak gerektiği açıklanmıştır. Ancak mesele sadece tarıma, sanayiye veya hizmetlere dayalı bir strateji değil, daha ziyade Ruanda'nın karşılaştırmalı üstünlüğünü belirlemek ve ona yönelik stratejilere odaklanmaktır. Buna örnek olarak, bol miktarda ucuz işgücü arzı, Doğu ve Orta Afrika arasında geçiş kapısı olarak stratejik bir konumun yanı sıra altyapı inşa etmeyi kolaylaştıracak küçük bir ülke olmasını göstermişlerdir.

Kurulan endüstrilerde, ürünler yerel talebi karşılayabileceği ve hatta ihracata doğru ilerleyebileceği için, hâlihazırda mevcut bir pazarın bulunduğu temel ihtiyaçları karşılaması ön görülmüştür.

Hizmet sektörüne gelince, orta ve uzun vadede bu sektörün Ruanda ekonomisinin en önemli lokomotifini olmasını istemişlerdir. Ruanda karayla çevrili ve sınırlı doğal kaynaklara sahip olduğundan, hükümet, bölgede rekabet avantajı elde etmek ve sürdürmek için hizmet sektörüne yatırımı teşvik etmeye yönelik politikaların tasarlanmasını kararlaştırmıştır.

Bu tür politikaların detaylandırılmasının bilgiye dayalı bir ekonomi elde etmek için yeterli olmayacağı belirtilerek enerji, su, telekomünikasyon ve ulaşım alanlarında maliyetleri düşürürken kalite ve güvenilirliklerini artırmak için büyük altyapı yatırımları yapılacağını taahhüt etmişlerdir. Bunun aynı zamanda eğitim ve sağlık standartlarının

iyileştirilmesi, verimli ve üretken bir iş gücü sağlama yolunda da önemli katkılar sağlayacağı ön görülmüştür (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

Uzun vadede ise hedef üretken bir orta sınıf yaratmak ve girişimciliği teşvik etmektir. Üretken girişimciliğe, kâr fırsatları yoluyla zenginlik, istihdam ve hayati yenilikler yaratma şeklindeki geleneksel rolünü yerine getirmek için teşvikler verilecektir.

Bilim ve teknolojiye yüksek kaliteli eğitim hizmetlerinin sağlanması, kısa ve orta vadede elde edilen kalkınma kazanımlarının pekiştirilmesi için gerekli olacaktır. Ruanda ayrıca bölgede bir niş pazar bulmayı, örneğin bir telekomünikasyon merkezi haline gelmeyi hedeflemektedir. Bu reformlarla Ruanda'nın geçimlik bir tarım ekonomisinden canlı bir girişimciler sınıfına sahip, bilgi temelli bir topluma dönüşeceği öngörülmektedir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

Aşağıdaki bölüm, bu geçişin ana aşamalarını özetlemektedir:

Tablo 3.1. Vizyon 2020 Hedefler Tablosu

Vizyon 2020 Ana Hedefler	Vizyon 2020 Paralel Hedefler
1.İyi Yönetişim ve Yetenekli Bir Devlet	1.Cinsiyet Eşitliği 2.Çevrenin Korunması Ve Sürdürülebilir Doğal Kaynak Yönetimi 3.Bilgi İletişim Teknolojileri/Bilim Ve Teknoloji
2.İnsan Kaynakları Geliştirme Ve Bilgi Tabanlı Ekonomi	
3.Özel Sektör Liderliğindeki Bir Ekonomi	
4.Altyapı Geliştirme	
5.Üretken Ve Pazar Odaklı Tarım	
6.Bölgesel Ve Uluslararası Ekonomik Bütünleşme	

3.1.2.1.Ana Hedefler

3.1.2.1.1. İyi Yönetişim ve Yetenekli Bir Devlet

Ruanda'nın modern uluslararası ekonomide rekabetçi olabilmesinin temellerini atabilecek küçük ama etkili, esnek bir kamu sektörüne ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır.

Devletin, k t kaynakların dağıtımında hesap verebilirlik, Őeffaflık ve verimlilik olarak anlaşılabilecek iyi yönetişim becerileri geliştirmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu aynı zamanda demokratik yapılara ve süreçlere saygılı, hukukun üstünlüğüne ve özellikle insan haklarının korunmasına bağlı bir devlet anlamına da gelmektedir. Halkın taban düzeyinde katılımı, yerel toplulukların karar verme sürecinde yetkilendirileceği ve kendilerini en çok etkileyen sorunları ele almalarına olanak tanıyacak yerel yönetimlerin güçlendirildiği bir sistem aracılığıyla desteklenmesine karar verilmiştir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

3.1.2.1.2. İnsan Kaynakları Geliştirme Ve Bilgi Tabanlı Ekonomi

Teknoloji, mühendislik ve yönetim alanlarında mesleki ve teknik eğitime büyük önem verileceğinin altı çizilmiştir. Bu, ortaokuldan ayrılanların yanı sıra toplumun çeşitli kesimlerini ( zellikle gençler ve kadınlar üzerinde durarak) hedef alacaktır. Beceri gelişimini teşvik etmek için, özellikle finansmanı serbest çalışan genç teknisyenlere genişletmek için mikro kredi planları teşvik edilecektir. Yenilikçi, k  k ölçekli girişimcilere özel önem verilecektir. Verimliliği ve becerilerin sürekli olarak yükseltilmesini teşvik etmek için ulusal kurumlarda iş başında eğitim, hizmet içi eğitim ve uzaktan eğitime yönelik uygun programlar başlatılacaktır (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

3.1.2.1.3. Özel Sektör Liderliğindeki Bir Ekonomi

Ruanda'nın gelişimi için, ekonominin temel büyüme motoru olarak uygulanabilir bir özel sektörün ortaya çıkması istenmiştir. Böyle bir gelişme sadece ekonomik büyüme için elverişli olmakla kalmayacak, aynı zamanda demokrasinin ilkelerini geliştirmeye ve yerleştirmeye yardımcı olacak canlı bir orta sınıf girişimcinin ortaya çıkmasını da sağlayacaktır. Doğrudan yabancı yatırım teşvik edilecek olsa da, yerel tabanlı bir işletme sınıfı, kalkınmanın çok önemli bir bileşeni olacaktır. Ruanda hükümeti, özel sektör tarafından daha verimli bir şekilde sunulabilecek hizmet ve ürünlerin sağlanması dâhil olmayacağını belirtmiştir. Bu nedenle, maliyetleri ve fiyatları düşürmeye ve tüketicilerin seçeneklerini genişletmeye yardımcı olacak kapsamlı bir  zelleştirme politikasına gidileceği açıklanmıştır. Devlet sadece bir katalizör görevi

görecek; altyapının, insan kaynaklarının ve yasal çerçevelerin ekonomik faaliyeti ve özel yatırımı teşvik etmeye yönelik olmasını sağlayacaktır.

Hâlihazırda az gelişmiş ve ülkenin ekonomik ihtiyaçlarına yetersiz katkısı bulunan, finans sektörünün gelişimine çok önemli verilmektedir. Finans sektörü, özel sektörün gelişmesi için gerekli sermayeyi sağlama noktasında kilit noktada yer almaktadır.

Ruanda'nın özel sektörünün gelişimi sadece kayıtlı sektörle sınırlı kalmaması istenmektedir. Kayıt dışı sektörde perakende ticaret, tamir atölyeleri ve garajlar, el sanatları ve metal işleri gibi alanların da geliştirilmesi için kararlar alınacaktır. İşgücü piyasasına ise özel önem verilecektir. Yıllar süren sömürgecilik boyunca, Ruanda ekonomisi tarım dışında sadece 200.000 iş üretebilmişti. Aile planlaması hizmetleri iyileşirse, nüfusun 2020 yılına kadar 13 milyona ulaşacağı ve bunun 7 milyon kişinin çiftlik dışı faaliyetlerden geçimini sağlayacağı tahmin edilmiştir. Bu nedenle tarım dışında 1,4 milyon istihdam yaratılması gerektiği hesaplanmıştır. Ruanda hükümeti, ülke ekonomisinin son on yıllardaki eğilimleri göz önüne alarak, özel sektör bekleyen çok önemli bir rol oynaması gereken büyük bir zorluk olduğuna dikkat çekmektedir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

3.1.2.1.4. Altyapı Geliştirme

Arazi Yönetimi: Arazi kullanımı ya da yönetiminin, kalkınmada temel bir araç olduğu belirtilmiştir. Ruanda, akut arazi kıtlığı ile karakterize olduğundan, kentsel ve kırsal kalkınmada en uygun kullanımını sağlamak için bir arazi kullanım planına ihtiyaç duymaktaydı. 2000 yılında, Ruanda'nın toprak kaynakları verimsiz ve sürdürülemez bir şekilde kullanılmakta bu da toprak ve altyapının karlılığını sınırlarken ulusal yağmur suyunu tutma kapasitesini zorlamaktaydı. Bunu ele almak için, mülkiyet güvencesi ve değişim özgürlüğü sağlayan modern bir arazi kanunu oluşturulmasına karar verilmiştir.

Ruanda, ekonomik faaliyete dayalı, uyumlu bir grup yerleşim politikası izleme kararı almıştır. Aktif kalkınma merkezleri şeklinde organize edilen kırsal yerleşimler, temel altyapı ve hizmetlerle donatılacaktır. Bu yerleşim sistemi, tarım dışı gelir getirici faaliyetlerin geliştirilmesinde bir giriş noktası olarak hizmet edecektir. Arazinin modern ve uygulanabilir çiftçilik için yeterli alan yaratacak şekilde yeniden organize edilmesine

ve birleştirilmesine karar verilmiştir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

Şehircilik: Kentsel merkezlerde ve diğer kalkınma alanlarında temel altyapı geliştirilerek tarım bölgelerinin tıkanıklığını giderilmesi amaçlanmıştır. 1995'te %5, 2000'de %12 olan kasaba ve şehirlerde yaşayanların oranının %12'den %30'a yükselmesi beklenmektedir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

Ulaşım: Ruanda, Kenya ve Tanzanya'nın okyanus limanlarına uzak, karasal bir ülkedir. Yüksek nakliye maliyetleri söz konusudur. Bu nedenle, özellikle Isaka, Tanzanya'ya bölgesel bir demiryolu uzantısı ve Uganda demiryolu sistemine bir uzantı yoluyla, denize ulaşım için alternatif daha düşük maliyetler geliştirmek hedeflenmiştir. Banguela demiryoluna bağlanabilen birleşik bir demiryolu ve su sistemi düşünülmüştür. Ayrıca, büyük göller bölgesi için bölgesel bir merkez olarak hizmet verebilecek ikinci bir havalimanının açılması planlanmaktadır. İç pazar için Ruanda, güvenli bir yol ulaşım ağına sahiptir, ancak bu, genişletilmeye ve geliştirilmeye devam edilecektir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

İletişim ve Bilgi İşlem Teknolojisi: 2000 yılında Ruanda'da telekomünikasyon kapsama alanı çok düşüktür. İletişim politikası, sektörün liberalleşmesi için yatırımcıları çekmek için ülkenin küçük boyutundan, yüksek nüfus yoğunluğundan ve tek yerel dilden yararlanacaktır. 2020 yılına kadar Ruanda, tüm ortaokullar ve çok sayıda ilkokul için tüm idari seviyelerde internet erişimine sahip olmayı planlamaktadır. Telefon hizmetlerinin kırsalda yaygınlaştırılması ve e-devlet ilkelerinin uygulanmasıyla kamu hizmetlerinin etkinliği artırılması hedeflenmektedir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

Enerji: Yetersiz ve pahalı elektrik arzı, kalkınmayı sınırlayan bir faktördür. Ruanda'da odun, nüfusun %99'u için büyük bir ormansızlaşmaya ve toprak tahribatına yol açan enerji kaynağıdır. Ruanda bu nedenle enerji üretimini artıracak ve alternatif enerji kaynaklarına yönelme stratejisi izleme kararı almıştır. Kırsal alanlarda doğrudan güneş enerjisi veya fotovoltaiik¹ enerji kullanımını yaygınlaştırmak istenmektedir.

¹ Güneş panelleri veya güneş hücreleri kullanılarak elde edilen enerjidir.

Ayrıca Kivu Gölü'ndeki 155 milyon ton turba² yatağının enerji üretiminde kullanılabileceği vurgulanmıştır. Ruanda, 2020 yılına kadar nüfusun en az %35'inin elektriğe bağlı olacağını (mevcut %6'dan yukarı) ve odun tüketiminin ulusal enerji tüketiminin mevcut %94'ünden %50'sine düşeceğini öngörmekteydi (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

Su Kaynakları: 2000'de Ruandalıların sadece %52'sinin temiz suya erişimi vardı. Kırsal alanlarda kişi başına günlük su tüketiminin 8,15 litre olduğu tahmin edilmekteydi, bu da uluslararası standart olan 20 litrenin çok altında bir rakamdır. Ülke, hem tüketim hem de tarımsal amaçlar için yeterli su sağlayabilecek rezervlere sahiptir. Bunlara önemli miktarda yağış (yılda 900 ve 1800 mm arasında) ve bol miktarda göl, akarsular da dâhildir. Ayrıca, ülkenin batı kesiminde, su sıkıntısı çeken güney ve güneydoğu bölgelerine yerçekimi yoluyla su sağlanmasında kullanılabilecek bol miktarda yüksek irtifa su kaynağı³ bulunmaktadır. Hükümet, tüm bu seçenekleri değerlendireceğini ve Vizyon 2020'de belirtilen su hedeflerine ulaşacağını beyan etmektedir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

Atık Yönetimi: Ruanda'da 2000 yılında drenaj ve kanalizasyon bertaraf hizmetlerine erişim oranı nüfusun %85'i iken, tuvaletlerin %64'ü gerekli hijyen standartlarını karşılamamaktaydı (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

Birçok hastalığın kökeninde kirli ve sağlıklı su tüketimi yatmaktadır. Uygun bir drenaj sistemine sahip olmayan şehirlerin plansız ve düzensiz inşası, sıhhi sorunları şiddetlendirmektedir. Ayrıca, kanalizasyon ve yağmur suyu, hem insan hem de hayvan hastalıkları için ideal üreme alanları yaratmaktadır. Ruanda'da evlerin çoğu tepelerin yamaçlarında yer aldığından, su kaynakları evsel kanalizasyon ve su akışıyla taşınan diğer insan faaliyetleri nedeniyle sürekli kirlenme tehlikesi altındadır. Yetersiz atık yönetiminin çevresel etkisi insan yerleşimleri ve endüstriyel tesisler tarafından neredeyse hiç dikkate alınmaması söz konusudur. 2020 yılına kadar kırsal ve kentsel alanlarda yeterli kanalizasyon ve bertaraf sistemlerinin olması amaçlanmaktadır. Her kasaba, katı atıkların giderilmesi veya yok edilmesi için artırılması ve sıkıştırılması için yeterli bir ünite ile donatılacaktır. Hanelerin, hijyen ve atık bertarafı önlemlerini

² Taş kömürü, antrasit ve linyit ile beraber, su altındaki ölü bitkilerin karbon miktarı artarak kömürleşmesiyle oluşan madenlerden biridir.

³ Yüksek irtifalarda, genelde dağlarda bulunan su kaynaklarını ifade etmektedir.

öğrenmiş ve uygulamış olmaları hedeflenmektedir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

3.1.2.1.5. Üretken Ve Pazar Odaklı Tarım

Ruanda'da bağımsızlıktan 2000 yılına kadar uyguladığı ekonomi politikaları, ekonomik büyümenin ana motoru olarak tarım sektörünü seçmiştir. Bununla birlikte, tarım sektörü, sürekli olarak azalan verimlilikle birlikte kötü performans göstermeye devam etmiştir. Hükümet, yaşanabilir geçimlik tarımın geçmişteki hataların ötesine geçen gerçekçi kalkınma politikaları formüle etmek ve uygulamak gerektiğini söylemektedir. Yapılan tespitlere göre Ruanda'nın tarımsal kalkınmasını geciktiren en önemli sorun arazinin boyutu değil, geleneksel köylü temelli geçimlik tarımla ilişkili düşük üretkenliktir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

Verimliliği artırmak ve yılda, örneğin, %4,5 ile %5'lik büyüme oranlarına ulaşmak için tarım politikası yöneliminin elden geçirilmesi, yoğunlaştırmanın teşvik edilmesi adına plan ve projelerin hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu, ancak yüksek değerli mahsullerin üretimi ve modern hayvancılık yönetimi ile olabilecektir. Vizyon 2020, 2020 yılına kadar geçimlik tarımın tamamen paraya çevrilmiş, ticari bir tarım sektörüyle değiştirilmesini hedeflemektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi, Ruanda için uygulanabilir bir ekonomik strateji, tarım sektöründen uzaklaşmayı gerektirmektedir. Tarımın, daha sonra ekonominin diğer sektörlerine yayılma sağlayabilecek tarımsal işletmelerin kurulmasıyla başlayarak, istikrarlı bir şekilde geliştirilmesi planlanmaktadır (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

3.1.2.1.6. Bölgesel ve Uluslararası Ekonomik Bütünleşme

Ruanda, çıkarları doğrultusunda, bölgesel ve uluslararası ekonomik bütünleşme adına bölgesel birliklere katılma kararı almıştır. Hükümet, Doğu Afrika Topluluğuna (EAC) katılmaya, Dünya Ticaret Örgütü ve ABD'deki son Afrika Büyüme ve Fırsatlar Yasası (AGOA) dâhil olmak üzere uluslararası ticari anlaşmaların sunduğu fırsatlardan yararlanmaya kararlı olduklarını belirtmişlerdir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

3.1.2.2.Paralel Hedefler

3.1.2.2.1. Cinsiyet Eşitliği

2000’li yıllara gelirken kadınlar nüfusun %53’ünü oluşturmakta ve tarıma erkeklerden daha fazla katılmaktaydı. Ancak, ortaöğretimde kızlar azınlıkta, erkeklere sunulan fırsatlara erişimi çok az seviyede kalmakta ve karar alma pozisyonlarında yetersiz temsil edilmekteydiler. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve hakkaniyeti sağlamak için Ruanda, toplumsal cinsiyetle ilgili yasalarını sürekli olarak güncelleme ve uyarlayama yapacağını, herkes için eğitimi destekleyeceğini, her türlü ayrımcılığı ortadan kaldıracığını, yoksullukla mücadele edilirken kadınlar lehine pozitif ayrımcılık politikası uygulayacağını ve bunlara ek olarak, toplumsal cinsiyet eşitliğinin, tüm kalkınma politikalarına ve stratejilerine ortak bir konu olarak entegre edileceğini taahhüt etmiştir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

3.1.2.2.2. Doğal Kaynaklar ve Çevre

Ruanda'daki çevre koruma alanındaki en büyük sorun, nüfus ile doğal kaynaklar (toprak, su, flora, fauna ve yıllar boyu bozulan ve yenilenemeyen kaynaklar) arasındaki dengesizliktir. Bu bozulma, orman arazilerinin tahribi, biyolojik çeşitliliğin tükenmesi, erozyon ve toprak kaymaları, su yollarının kirlenmesi, bataklıklar ve sulak alanlar gibi kırılgan ekosistemlerin bozulması yoluyla gözlemlenmektedir. 80'lerden 90'lı yıllara kadar yıllık ortalama nüfus artışı %3'tür. O dönemlerde %2,2 olarak tahmin edilen tarımsal üretimden daha hızlı olduğu anlamına gelmektedir ki bu, giderek daha fazla alanın işgal edilmesine ve ülkenin kırılgan ekosistemlerinin hızlı ve sürekli toprak bozulmasına yol açtığı gözlemlenmiştir. Bu çevre sorunları, endüstrilerin zayıf konumu ve atıklarının herhangi bir arıtma olmaksızın doğrudan su yollarına ve göllere boşaltılmasıyla daha da kötüleşmektedir. Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için Ruanda, sağlam bir biyoçeşitlilik politikasıyla birlikte yeterli arazi ve su yönetimi tekniklerini uygulamak için çeşitli planlamalar yapıp uygulamalar gerçekleştirmeye karar vermiştir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

3.1.2.2.3. Bilim, Teknoloji ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri

Ruanda, kalkınma sürecinin tüm yönlerinde başarılı olmak için bilim ve teknolojiye yeniliklerden yararlanmanın önemini vurgulamaktadır. 2000'deki göstergeler Ruanda'da bilim ve teknolojinin sosyoekonomik yaşamda benimsenme ve entegrasyon oranının çok düşük olduğunu ve teknik açıdan nitelikli profesyonellerin eksikliğinin her düzeyde hissedildiğini göstermiştir. 2000 yılından 2020'ye kadar Ruanda, ulusal ekonominin ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli, yüksek vasıflı bilim adamları ve teknisyenlere sahip olmayı planlamıştır. Bilimsel becerilerin yanı sıra teknolojik yenilikleri üretmeye, yaymaya ve elde etmeye ve bunları sosyoekonomik kalkınma hamlesine entegre etmeye ihtiyaç vardır. Ruanda, bu hedefe ulaşması için ortaokul ve üniversite düzeyinde bilim ve teknoloji öğretimini geliştirmesine öncelik vermeyi kararlaştırmıştır. Ulusal Bilgi ve İletişim Teknolojileri planına uygun olarak, yüksek ve orta teknoloji işletmelerinin oluşturulmasını kolaylaştıracak ve idari sektör seviyesine kadar bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimi sağlama çalışmalarına hız verilecektir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2000).

3.1.3. Vizyon 2020 Temel Gösterge ve Hedefler Tablosu

Bu bölümde Vizyon 2020 kalkınma planındaki temel gösterge hedefler gösterilecektir. Ayrıca, imkânların el verdiği ölçüde göstergelerin analizleri yapılacaktır.

Tablo 3.2. Vizyon 2020 Demografik Göstergeler ve Hedefler Tablosu

Demografik Göstergeler	2000	2010 Hedefi	2020 Hedefi
1.Nüfus	7.700.000	10.200.000	13.000.000
2.Nüfus artış hızı (%)	2.9	2.3	2.2
3.Yaşam beklentisi (yıl)	49	50	55
4. Şehirli nüfus (%)	10	20	30
5.Tarımsal nüfus (%)	90	75	50

Demografik göstergelerde ilk sırada yer alan *nüfusun*, 2020 yılına kadar neredeyse iki katına denk gelecek bir hedefin konmuş olması, nüfusu artırma politikalarının uygulanmaya koyulacağı ve nüfusun olabildiğince artırılmak istendiği anlamına gelmemektedir. Görüleceği üzere *nüfus artış hızı* düşürülmek istenmektedir. İstenilen, nüfusun kontrollü bir biçimde artmasıdır. Sağlık alanındaki gelişmelerle

yaşam beklentisinde artış olması istenmektedir. *Şehirli nüfus* oranında hedeflenen artış ve *tarımsal nüfus* oranında hedeflenen düşüş bizlere bir ekonomik dönüşümün gerçekleştirilmek istendiğini göstermektedir.

Tablo 3.3. Vizyon 2020 Eğitim Göstergeleri ve Hedefler Tablosu

Eğitim Göstergeleri	2000	2010 Hedefi	2020 Hedefi
1.Okuryazarlık (%)	48	80	100
2.İlköğretim kayıt oranı (%)	72	100	100
3.Ortaöğretime geçiş oranı (%)	42	60	80
4.Ortaöğretim kayıt oranı (%)	7	40	60
5.Yükseköğretime kabul oranı (%)	1	4	6
6.Yükseköğretimde cinsiyet eşitliği (%)	30	40	50
7.Öğretmen yeterlilik oranı (%)	20	100	100
8.Karar verme alanlarında kadınların oranı (%)	10	30	40

Eğitim alanındaki göstergelere bakıldığında; *okuryazarlık*, *ilköğretim*, *ortaöğretim* ve *yükseköğretim* kayıt oranları ile karşılaşmaktayız. Gelişmiş ülkelerde *ilk 100'deki üniversite sayısı*, *lisansüstü kayıt oranı* gibi gösterge ve hedefler yer almaktayken Ruanda'nın eğitim gösterge ve hedeflerinin ise, başlangıçta, çok temel düzeylerde olduğu görülmektedir. 20 yıllık sonraki hedeflerde öncelikle temel eğitim göstergelerinde iyi seviyelere gelinmek istendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Ruanda'nın cinsiyet eşitliği konusuna verdiği önem *yükseköğretimde cinsiyet eşitliği* ve *karar verme alanlarında kadınların oranı* gösterge ve hedeflerinden de görülebilecektir.

Tablo 3.4. Vizyon 2020 Sağlık Göstergeleri v Hedefleri Tablosu

Sağlık Göstergeleri	2000	2010 Hedefi	2020 Hedefi
1.Kadın doğurganlık oranı	6.5	5.5	4.5
2.Bebek ölüm oranı (binde)	107	80	50
3.Anne ölüm oranı (yüz binde)	1070	600	200
4.Çocuklarda yetersiz beslenme (%)	30	20	10
5.HIV/AIDS yaygınlık oranı (%)	13	11	8
6.Sıtmaya bağlı ölümler (%)	51	30	25
7.100.000 kişiye düşen doktor sayısı	1.5	5	10
8.İyi hijyen durumuna sahip kişiler (%)	20	40	60

9. 100.000 kişiye düşen hemşire sayısı	16	18	20
10.Günlük protein ihtiyacını karşılayabilen kişi oranı (%)	35	55	65

Kadınlarda doğurganlık oranının düşürülmeye çalışılması, demografik göstergelerde de karşımıza çıktığı gibi, nüfusun kontrol altına alınmak istenmesi ile ilgilidir. *Bebek ve anne ölüm oranlarına* bakıldığında ise oranların oldukça yüksek olduğu görülmektedir. *HIV/AIDS yaygınlık oranı* ve *sıtmaya bağlı ölüm* göstergeleri de bize Ruanda'nın sağlık koşullarının oldukça yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Sağlık koşullarının yetersizliği; *çocuklarda yetersiz beslenme, günlük protein ihtiyacını karşılayabilen kişi oranı, yüz bin kişiye düşen doktor ve hemşire sayısı* gösterge ve hedeflerinde de kendisini göstermektedir. *İyi hijyen durumuna* sahip olmak, temiz ve arıtılmış suya erişim ve atık yönetimi ile ilgilidir. Bu alandaki ilerleme ile genel anlamda sağlık göstergelerinde iyileşme beklenmektedir.

Tablo 3.5. Vizyon 2020 Mali Göstergeler ve Hedefler Tablosu

Mali Göstergeleri	2000	2010 Hedefi	2020 Hedefi
1.Yoksulluk (%<1 US \$/günlük)	64	40	30
2.Ortalama büyüme oranı(%)	6.2	8	8
3.Gini katsayısı	0.454	0.400	0.350
4.Ulusal tasarruf oranı (% GSMH'nin)	1	4	6
5.Ulusal yatırım oranı (% GSMH'nin)	12	23	30
6. Kişi başına düşen yıllık milli gelir	220	400	900

Mali göstergeler ve hedefler tablosuna baktığımızda, kalkınmacı devletlerden Asya kaplanları ülkelerinin ön koşullarından olan makroekonomik istikrarın yakalanmak istendiği görülmektedir. *Yoksulluğu* düşürmek, *kişi başına düşen yıllık geliri* artırmak ise ülkenin nihai hedeflerindendir. *Gini katsayısı* gösterge ve hedefinden de anlaşılacağı üzere Ruanda, ekonomik gelişim gösterirken, ülke gelirini halk tabanına yaymak istemektedir.

Tablo 3.6. Vizyon 2020 Altyapı Göstergeleri ve Hedefleri Tablosu

Altyapı Göstergeleri	2000	2010 Hedefi	2020 Hedefi
1.Temiz suya erişim (%)	52	80	100
2.Yol ağı (km/km2)	0.54	0.56	0.60

3.Yıllık elektrik tüketimi (Khw/kişi başı)	30	60	100
4.Elektriğe erişim (%)	2	25	35
5.Ulusal enerji tüketiminde odun enerjisinin payı (%)	94	50	50

Temiz suya erişim, özellikle genel halk sağlığı seviyesini artırmak açısından oldukça önemlidir. Elektriğe erişim, yol ağını geliştirmek, enerji tüketiminde odun enerjisinin payını düşürmek gösterge ve hedefleri Ruanda'nın, uzun vadede yapılacak teşviklerle özel sektör öncülüğünde bir kalkınma gerçekleştirmek isteğinin de işaretlerini bizlere vermektedir.

Tablo 3.7. Vizyon 2020 Tarımsal Göstergeler ve Hedefler Tablosu

Tarımsal Göstergeler	2000	2010 Hedefi	2020 Hedefi
1.Modernleştirilmiş tarımsal arazi (%)	3	20	50
2.Gübre kullanımı (kg/hektar)	0.5	8	15
3.Tarım sektörüne sağlanan krediler (%)	1	15	20
4.Tarımsal üretim (kişi başına düşen kalori)	1612	2000	2200

Ruanda, her ne kadar ekonomik dönüşüm gerçekleştirmek istese de tarım sektörü ülke için hala en önemli sektör konumundadır. Tarım arazilerini modernleştirmek ve tarımsal üretim verimini artırma hedefine yönelik çalışmalar, ülke tarım alanının dar olması ve nüfusun artmaya devam etmesi ile ilgilidir. Tarım sektörünün ihmal edilmeyerek, aksine sübvansiyon ve teşviklerle sektör verimi artırarak bir kalkınma gerçekleştirilmek istendiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3.8. Vizyon 2020 Sektörel Göstergeler ve Hedefler Tablosu

Sektörel Göstergeler	2000	2010 Hedefi	2020 Hedefi
1.Hizmet sektörü büyüme oranı (%)	8	9	12
2.Sanayi sektörü büyüme oranı (%)	7	8	9
3.Tarım sektörü büyüme oranı (%)	12	8	6

Sektörlerin büyüklük sırasına ve büyüme oranlarına bakılarak da ekonomik kalkınmışlık hakkında fikir sahibi olunabilmektedir. Asya kaplanlarında ve gelişmiş diğer ülkelere bakıldığında *hizmet* ve *sanayi sektörü* büyüklüğünün ilk iki sırada, yüksek verimli tarım sektörünün ise üçüncü sırada yer aldığını önceki bölümlerde

görmüştük. Ruanda, yukarıdaki tabloda görüleceği üzere 2000 yılında henüz gelişmemiş ancak, *hizmet sektörü* liderliğinde, güçlü sanayi ve yüksek verimli *tarım sektörünün* var olduğu bir ekonomik yapıya dönüşmek isteyen bir ülke görünümündedir.

Vizyon 2020 temel gösterge ve hedeflerini incelediğimizde, Ruanda'nın 2000 yılındaki demografik, eğitim, sağlık, altyapı ve makroekonomik ve sektörel bazda ekonomik durumu hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Tutsilere karşı yapılmış 1994 soykırımın yarattığı sosyoekonomik çöküntünün izleri tablolarda açık bir şekilde görülebilmektedir. Bununla beraber, 2020 yılına kadar altı ana ve üç yan hedef çerçevesinde planlanan sosyoekonomik bir dönüşüm gerçekleştirilmek istenmektedir. Bu noktada, benzer tecrübeleri yaşamış ve sonunda başarılı olmuş kalkınmacı devletlerden Asya kaplanları ülkeleri örnek alınarak Vizyon 2020 çerçevesinde, orta vadeli hedefler için kalkınma stratejileri ilan edilmiştir. Bunlar;

- Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgesi (2002-2007),
- Ekonomik Kalkınma ve Yoksulluğu Azaltma Stratejisi I (2008-2012),
- Ekonomik Kalkınma ve Yoksulluğu Azaltma Stratejisi II (2013-2018),
- 7 Yıllık Hükümet Programı: Ulusal Dönüşüm Stratejisi I (2017-2024) olarak sıralanmaktadır.

Strateji planlarını incelemek; içeriklerindeki hedefleri, hedeflere ulaşmak için tasarlanan planlamaları ve uygulamaları ortaya koymak ve böylece kalkınmacı devletlerin ve Singapur'un kalkınma tecrübeleri ile Ruanda'nın kalkınma sürecini karşılaştırma ve iyi analiz edebilmek adına büyük önem arz etmektedir. Bir sonraki bölümde yukarıda bahsedilen strateji belgelerin incelemesi yapılacaktır. İncelemede, belgelerin ortaya koyduğu hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için alınan kararlar özet bir şekilde ortaya konacaktır.

3.1.4. Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgesi (2002-2007)

Bu strateji belgesi, bundan sonraki strateji belgelerinde de olacağı gibi, Maliye ve Ekonomik Planlama Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Ruanda'nın orta vadeli yoksulluğu azaltma ve ekonomik kalkınma stratejilerinin ilkidir. Yoksulların önceliklerinin ele alındığı ve bir dizi öncelikli alan tespit etmek için kapsamlı bir analiz ve ulusal bir istişare süreci sonunda geliştirilmiştir. 2012'ye kadar ulusal planlama

abasının temelini oluşturacak ve hükümetin harcamalarına ve diğeri eylemlerine rehberlik etmek amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca toplulukların, özel sektörün, sivil toplumun ve bağışçı ülkelerin, ülkedeki yoksulluğunu azaltmak için bir ortaklık oluşturabilecekleri bir ereve görevi görmesi adına hazırlanmıştır (Ministry of Finance and Economic Planning, 2002). Belgede alınmış kararları, yapılan planlamaları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

Tarım ve hayvancılık alanında;

Üretim ve arazi kullanımına ilişkin mevsimlik tarımsal araştırmaların yapılması, gıda güvenliğı için bir erken uyarı sisteminin kurulması, yerel düzeyde tohum çoğaltma ve tohum sübvansiyon uygulamaları, *Ulusal Tohum Politikası*’nın oluşturulması, yasal ve düzenleyici yapıların geliştirilmesi, tohumculuk şirketlerinin özelleştirilmesi, iyileştirilmiş ırklar da dâhil olmak üzere canlı hayvanların yeniden stoklanması konusunda çiftçilere destek verilmesi, çiftçilere özellikle süt olmak üzere ürünlerinin pazarlanması noktasında destek verilmesi, hastalıkların yok edilmesi ve suni tohumlama yoluyla hayvan sağığını ve soyağacını iyileştirilmesi, balık ve bal üretimini artırmaya teşvikler uygulanması, her bölgede 6 agronom istihdam edilmesi ve ifti eğıtimine hız verilmesine karar verilmiştir. Ayrıca, kahve piyasası serbestleştirilmiş ve tüm ihracat vergileri kaldırılmıştır. Kahve üretimini canlandırmak için bir strateji benimsenmiştir. Kahve yıkama istasyonları ve işleme tesisleri özelleştirilmiştir. Bazı yıkama istasyonlarının ifti gruplarına devredilmesine karar verilmiştir. ay piyasasında ise zelleştirme programı uygulanmış, üreticilerin, özelleştirilen fabrika ve tarlalardan pay alması kararlaştırılmıştır. Bir ay kurulu kurularak sektörde denetleyici bir role sahip olması n görülmüştür (Ministry of Finance and Economic Planning, 2002).

Tarım dışı işlerin yaygınlaştırılması konusunda;

Hkmet, kırsal altyapı ve kırsal yollar da dâhil olmak üzere kısa vadede bayındırlık işleri programlarına büyük yatırımlar yapmayı planlamıştır (Ministry of Finance and Economic Planning, 2002).

Sağık alanında;

Yoksulların erişimini artırmak için bazı ilaçlara sübvansiyonlar uygulanması, çok sektörlü HIV programının uygulanması, koruyucu sağık bilincini artırmak için

özellikle prezervatif ve sıtma hakkında bilgilendirmeler yapması için animatörlerin⁴ görevlendirilmesine karar verilmiştir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2002).

Eğitim alanında;

Hizmet içi eğitim de dâhil olmak üzere öğretmen yetiştirme programı kalitesinin artırılması, ders kitaplarına erişim olanaklarının iyileştirilmesi ve üç yıl içinde her ders için üç öğrenciye bir kitap sağlanması, temel bakım ve pedagojik girdiler için esnek harcamalar adına okullara ücret dışı fonlar sağlanması, ilköğretim müfredatını gözden geçirilmesi, üstün yetenekli öğrenciler için burslar verilmesi, görece daha yoksul kırsal alanlardaki orta öğretim okullarına kamu finansmanı sağlanması, ortaöğretim müfredatının gözden geçirilmesi, öğretmen eğitimi için uzaktan eğitimi sisteminin kurulması ve son olarak daha fazla kız çocuğunu orta ve yükseköğretim kurumlarına gitmeye teşvik etmek için teşviklerin uygulanmasına karar verilmiştir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2002).

Cinsiyet eşitliği konusunda;

Öğretmenler ve topluluklar için toplumsal cinsiyet duyarlılığı artırıcı önlemlerin alınması, kadın öğretmen sayısını artırılması, kızlar için ayrı yatakhane ve ayrı tuvalet imkânlarının sağlanması gibi iyileştirilmelerin yapılmasına karar verilmiştir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2002).

Suya erişim ve sanitasyon alanında;

Kırsal ve kentsel alanlarda su temini ve sanitasyona için sektör stratejisine dayalı ayrıntılı çalışmalar yapılacak ve bu alanda yatırım teklifleri alınmaya çalışılacaktır (Ministry of Finance and Economic Planning, 2002).

Ayrıca, Ruanda'nın geleneksel sosyal kurumları da yoksullukla mücadelede konusunda aktif rol oynaması amacıyla sürece dâhil edilmiştir. Bunlar:

- *Umuganda*, kamu projelerinde çalışma geleneğidir.
- *Ubudehe*, karşılıklı yardımlaşma geleneğidir.

⁴ Animatörler, turizm sektörünün yanı sıra eğlenceli bir şekilde bilgilendirme amaçlı olarak pek çok farklı alanlarda da görev yapabilmektedirler (Kariyer.net/Animatör, 2018).

- *Gacaca*, anlaşmazlıkların ortak çözümü geleneğidir. Arazi anlaşmazlıkları, soykırım davalarının mirası ve daha sonra anlaşmazlıkların çözümüne yardımcı olmak için kullanılabileceği düşünülmüştür.
- *Umusanzu*, muhtaçlara destek ve ortak bir hedefe ulaşmaya katkı geleneğidir (Rwandapedia, 2019).

3.1.5. Ekonomik Kalkınma ve Yoksulluğu Azaltma Stratejisi I (2008-2012)

Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgesi'nin ardından elde edilen kazanımların analiz edilmesi sonucunda sağlık ve eğitim gibi sosyal alanlardaki sorunların iyi bir şekilde ele alındığı, ancak ekonominin, yani mal ve hizmet üretimi ile ilgili sektörlerin yeterince ele alınmadığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle *Ekonomik Kalkınma ve Yoksulluğu Azaltma Stratejisi* belgesinde büyümenin hızlandırılmasına, istihdam ve ihracat yaratılmasına öncelik verildiği görülmektedir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2007). Belgedeki alınan kararları ve yapılmak istenenleri özetlemek mümkündür;

Tarım sektöründe;

Çiftlik hayvanlarının genetik ıslahı, hayvan beslenmesi ve hayvan hastalıklarının kontrolüne ilişkin politika geliştirmesine, tarımda mahsul yetiştirme ve hayvancılıkta sürdürülebilir üretim sistemlerinin yoğunlaştırılmasına; çiftçilerin teknik kapasitesinin geliştirilmesine, tarım ticaretini teşvik edilmesine ve sektörün kurumsal çerçevesini merkezi ve yerel düzeyde güçlendirilmesine karar verilmiştir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2007).

Altyapı alanında;

Taşıma güvenliği politikası benimsenmiş ve uygulanmıştır. Ruanda Taşımacılığının Kuruluşu Altyapı Ajansı'nın kurulmasına karar verilmiştir. Sınır Ötesi Elektrik Ticareti konusunda anlaşmalar için zemin aranacaktır.

Eğitim alanında;

Yetişkin okuryazarlık oranını artırmak için bir strateji belgesi hazırlanma kararı alınmıştır. Aynı zamanda *Kız Çocuklarının Eğitimi Stratejik Planı* ve *Öğretmen Gelişimi ve Yönetimi Politikası* adlı strateji belgelerinin yayınlanması kararı alınmıştır.

Sağlık alanında;

Sağlık finansmanı veri tabanının oluşturulması ve ülke genelinde bir nüfus ve sağlık araştırması yapılmasına karar verilmiştir. *Ulusal HIV ve AIDS İşyeri Politikası*'nı uygulamak için işverenler eğitilecektir. Sağlık hizmetlerinin tüm nüfus için erişilebilir olmasını sağlamak, coğrafi erişilebilirliği artırmak, ilaçların bulunabilirliğini ve satın alınabilirliğini artırmak, hastalıkların kontrolünde hizmet kalitesini iyileştirmek ve bu tür hizmetlere olan talebi teşvik etmek üzere hamleler yapılacaktır (Ministry of Finance and Economic Planning, 2007).

Suya erişim ve arıtma konusunda;

Su ve sanitasyon konusunda, herkesin güvenli su ve sanitasyon hizmetlerine erişimini artırmaya ve entegre su kaynaklarının geliştirilmesine çalışılacaktır (Ministry of Finance and Economic Planning, 2007).

3.1.6. Ekonomik Kalkınma ve Yoksulluğu Azaltma Stratejisi II (2013-2018)

Bu strateji belgesi, orta gelirli ülke statüsüne doğru ilerlerken, ekonomik büyümeyi hızlandırmayı ve ekonominin daha fazla hizmet ve sanayiye doğru yeniden yapılandırılmasını hedeflemektedir. Bu çerçevede; orta gelir statüsüne hızlı ekonomik büyüme sağlamak, yoksulluk azaltılmasına yönelik politikaları devam ettirmek, tarım dışı işleri yaygınlaştırmak, şehirli nüfusu artırmak, dışa bağımlılığı azaltmak ve özel sektörü geliştirmek adına plan ve programlar hazırlanıp uygulamaya konulmak hedeflenmiştir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2013).

Ekonomik dönüşüm konusunda;

Elektriğe daha fazla erişim ve yeterli ve ekonomik üretim sağlamayı amaçlayan yatırım için net bir yol haritası oluşturulmasına, ekonominin öncelikli sektörlerine ve büyük yatırımcılara elektrik, su, yol ve araziye hızlandırılmış erişim sağlamak için tasarlanmış bir ulusal politikanın geliştirilmesine, 2017 yılına kadar faaliyete geçecek olan kargo tesisleri de dâhil olmak üzere *Bugesera Uluslararası Havalimanı* inşaatının başlamasına, *RwandAir*'in kapasitesinin artırılmasına karar verilmiştir. Ayrıca, yine aynı dönemde demiryolu ağını genişletmek için de planlar hazırlanıp inşaata geçilmesi kararlaştırılmıştır (Ministry of Finance and Economic Planning, 2013).

Madencilik sektörünü geliştirmek adına yeni düzenlemeler yapılacaktır.

Çiftçilerin yoksulluktan kurtulmasını sağlarken, altı yeni fabrikayı faaliyete geçirerek ve çay üretim alanını genişleterek büyük ölçekli bir çay genişletme programına yatırım yapılması kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde kahve sektöründe de kapasite geliştirme ve araştırmanın yoğunlaştırılmasına karar verilmiştir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2013).

Yatırım için ek teşvikler sağlamak amacıyla vergi reformları ve ruhsat kısıtlamalarını, araziye erişimi ve inşaat izinlerini hafifletmeyi hedefleyen bölge düzeyinde iş ortamı reformları planlanmıştır (Ministry of Finance and Economic Planning, 2013).

Altyapı planlama ve geliştirmeye yönelik ulusal yatırımlar planlanıp yapılmasına ve bu minvalde büyük kentsel alanlarda entegre toplu taşıma sistemleri kurulmasına karar verilmiştir. Son olarak ise özellikle uygun fiyatlı konutla ilgili finansman mekanizmaları geliştirilmesine karar verilmiştir (Ministry of Finance and Economic Planning, 2013).

Kırsal kalkınma alanında;

Çiftçilerin ulaşabileceği tarım bilgi sistemlerinin kurulması, tarla sulama noktasında su dağıtım kalitesinin iyileştirilmesine yönelik adımlar atılması hakkında kararlar alınmıştır. Ayrıca, kırsal alanlarda sanitasyon kapsamının iyileştirilmesine ve su temininde özel sektörün yönetim payı artırılmasına yönelik adımların atılmasına yönelik planlamalar yapılmıştır (Ministry of Finance and Economic Planning, 2013).

Verimlilik ve genç istihdam alanında;

Yetişkin okuryazarlık oranını artırmak için kursların açılmasına, *Ulusal Gençlik Mentorluk* adlı bir programın kurulmasına, kadınların işgücü piyasasındaki konumunu iyileştirmek için bir kampanyanın başlatılmasına ve küçük işletmeler için finansmana erişimin kolaylaştırılması hakkında kararlar alınmıştır (Ministry of Finance and Economic Planning, 2013).

Buraya kadar incelediğimiz strateji planlarının yapısına bakıldığında, hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için alınan kararların birbirinden çok farklılaşmadığı görülmektedir. Bir anlamda birbirlerinin devamı niteliği taşıyan belgelerin; eğitim, sağlık, altyapı, tarım ve hayvancılık ve özel sektörü geliştirme konularına yoğunlaştığı

görülmektedir. Ekonomik dönüşüm için ülkenin belirli bir sosyoekonomik seviyeye getirilmek istendiği anlaşılmaktadır.

3.1.7. 7 Yıllık Hükümet Programı: Ulusal Dönüşüm Stratejisi I (2017-2024)

Bu program bünyesinde Vizyon 2020'nin finalini ve Vizyon 2050 kalkınma planının ise ilk başlangıç yıllarını kapsamaktadır. Aynı zamanda, kalkınma ve dönüşüm sürecini *Ekonomik Kalkınma ve Yoksulluğu Azaltma Stratejisi II*'nin kaldığı yerden devam ettirmektedir. Ana hedef ülkenin sosyoekonomik dönüşümüdür.

Program; *Ekonomik Dönüşüm*, *Sosyal Dönüşüm* ve *Dönüşümsel Yönetişim* olarak üç ana koldan uygulamalar planlamaktadır. Bunlara kısaca göz atacak olursak;

Ekonomik dönüşüm alanında;

1.500.000 tarım dışı iş kurulması, 2024 yılına kadar şehirleşme oranının %35'e çıkarılması, küresel düzeyde rekabet edebilecek düzeyde bilgiye dayalı bir ekonominin temellerinin atılması, ihracatta yıllık %17 büyümeye hedefiyle beraber sanayileşmeyi teşvik etmek ve ihracat tabanını katma değeri yüksek mal ve hizmetlere yönelik yapısal bir değişime adım atılması, tarım ve hayvancılığın modernleştirilmesi ve verimliliğinin artırılması hedeflenmiştir.

Sosyal dönüşüm alanında;

Yoksulluğu azaltma stratejilerine devam edilmesi, yetersiz beslenmenin ortadan kaldırılması, kaliteli sağlık hizmetlerine erişim oranının artırılması ve eğitim kurumlarına erişim oranlarının artırılması hedefleri belirlenmiştir.

Dönüşümsel yönetim alanında;

Ruanda kültür ve değerlerini korumak ve yaşatmak, barış ve güvenliği güçlendirmek ve Ruanda ve Afrika'nın kalkınmasına yardımcı olmak için diplomaside ve uluslararası işbirliklerinde aktif rol almak olarak belirlenmiştir.

7 Yıllık Hükümet Programı: Ulusal Dönüşüm Stratejisi'nde bir önceki üç strateji belgesinden farklı olarak, özellikle ekonomik dönüşüm hedeflerinde, yapılan planlamalar ve alınan kararlar göze çarpmaktadır. Önceki bölümlerde mercek altına aldığımız Asya kaplanları ülkelerinin kalkınma tecrübelerinde, sanayileşme ile beraber katma değeri yüksek ürünler üretmek ve buna bağlı olarak ihracat yapmak en

karakteristik planlamalar ve uygulamalardır. Ruanda'nın katma değeri yüksek ürün üretimini ve bu malların ihracatını gündemine ilk kez alması ve strateji belgelerinde bu planlamalara yer vermesi, sanayileşme anlamında kalkınmacı devlet özelliğini somut bir şekilde göstermek adına büyük önem arz etmektedir.

İncelenen dört stratejik plan bünyesinde yer alan ana hedefler, bu hedefler doğrultusunda hazırlanan planlar, alınan kararlar ve uygulamalar olabildiğince özet bir şekilde gösterilmeye çalışılmıştır. Alınan kararların ve uygulamaların nasıl sonuçlar doğurduğu ve ne derece başarılı olduğu bir sonraki bölümde tablolar aracılığıyla analiz edilmeye çalışılacaktır.

3.2. VİZYON 2020 GÖSTERGELERİ VE HEDEFLERİ SONUÇ ANALİZİ

Ruanda'nın sosyoekonomik gelişim sürecini takip edebilmek ve başarı durumunu değerlendirebilmek için göstergelerde belirtilen hedeflere ne oranda ulaşıldığını incelemek ve bulguları analiz etmek gerekmektedir. Ancak, yukarıdaki 36 göstergenin yalnızca 22 tanesinde 2000-2020 verilerine sahip durumdayız. Bu nedenle, son bölümde yapılacak olan hedefler analizi ve değerlendirmesi 22 gösterge üzerinden yapılma zorunluluğu vardır. Ayrıca, orta vadeli strateji belgelerindeki hedefler ve alınan uygulama kararları da bu çerçevede içinde kalan göstergeler üzerinden yapılmaya çalışılacaktır. Tablolardaki 2020 verilerini; Ruanda Sağlık ve Nüfus Araştırması 2019-2020 (Rwanda Demographic and Health Survey 2019-20, 2021), Sağlık Sektörü Yıllık Performans Raporu 2020-2021 (Health Sector Annual Performance Report 2020-2021, 2022), Mevsimsel Tarımsal Araştırma Raporu 2020-2021 (Upgraded Seasonal Agricultural Survey 2020, 2021), Ruanda Önemli İstatistikler Raporu (Key Statistics on Rwanda, 2020), Ruanda Yıllık İstatistik Raporu (Rwanda Statistical Yearbook, 2021) ve Vision 2050 (Vision 2050, 2020) adlı belgelerden toplayarak bir araya getirmiş bulunmaktayız.

Tablo 3.9. Demografik Göstergeler Sonuç Tablosu

Demografik Göstergeler	2000	2020	2020 Hedefi
1.Nüfus	7.700.000	13.697.000	13.000.000
2.Nüfus artış hızı (%)	2.9	2,3	2.2
3.Yaşam beklentisi (yıl)	49	69,10	55
4. Şehirli nüfus (%)	10	18,4	30

5.Tarımsal nüfus (%)	90	64	50
----------------------	----	----	----

İnceleyeceğimiz ilk hedefimiz olan nüfus göstergesinde, 13.000.000 kişi olan 2020 hedefi 697.000 kişi ile geçilerek 13.697.000 kişiye ulaşılmış ve hedefe ulaşılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, soykırımdan sonraki büyük insan kaybına rağmen nüfusun kontrollü bir şekilde artırmak istenmesidir. Bunu da nüfus artış hızındaki konulan hedeften anlamaktayız. Nüfus artış hızı düşürülmek istenmektedir. Çok az bir farkla, 0,1'lik bir sapma ile nüfus artış hızı 2020 yılı için 2,3 olarak gerçekleşmiştir. Strateji belgelerine de yansıyan tedbirler neticesinde bu göstergede tamamıyla olmasa da büyük oranda başarı sağlanmıştır.

Yaşam beklentisi Ruanda için 69,10 yıl olarak gerçekleşmiştir. Ruanda belirlediği hedef olan 55'in çok üzerine çıkmış ve büyük bir başarı göstermiştir. Bu değer ile Ruanda, Sahraaltı Afrika ülkeleri arasında en uzun yaşam beklentisine sahip 5. ülke durumuna gelmiştir. İlk sırayı 73 yıl ile Cabo Verde almıştır (Global Health Observatory/Indicators, 2022).

Şehirli nüfus oranının, ülkenin gelişmişlik düzeyi ile bağlantısından ve gelişmiş ülkelerde şehirli nüfus oranının yüksek daha olduğundan önceki bölümlerde bahsetmiştik. Gelişmekte olan ülkeler şehirli nüfus oranını arttırmak eğilimindedirler. Ruanda, en son veri olan 2018 yılı verilerine göre %18,4'lük bir şehirli nüfus oranına sahip olarak, hedefi olan %30'luk şehirli nüfus oranını yakalayamayarak bu göstergede başarısız olmuştur. Afrika geneline bakıldığında ise şehirli nüfus oranını %42 olduğu ve Ruanda'nın kıta ortalamasının da bir hayli gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır (Population Dynamics/Country Profiles, 2022).

Tarımsal nüfus oranı, şehirli nüfus oranı ve dolayısıyla kırsal nüfus oranı ile yakından ilişkilidir. Ruanda, tarımsal nüfus oranını düşürmek ama aynı zamanda tarımsal verimliliği artırmak istemektedir. Nihayetinde, %90'lık bir orandan %64'e inilerek önemli bir gelişme kaydedilmiş olsa da hedef olan %50'nin nüfus oranının uzağında kalınarak bu göstergede başarısız olunmuştur.

Tablo 3.10. Eğitim Göstergeleri Sonuç Tablosu

Eğitim Göstergeleri	2000	2020	2020 Hedefi
1.Okuryazarlık oranı (%)	48	73 (2018)	100

2.İlkokul kayıt oranı (%)	72	91,7	100
3.Ortaöğretim kayıt oranı (%)	7	36,7	60
4.Karar verme organlarında kadınların oranı	10	74	40

Ruanda, 20 yıllık süreçte okuryazarlık oranında her ne kadar %48'den %73'e yükselmiş olsa da, hedefi olan %100'lük oranın uzağında kalarak başarısız olmuştur. İlkokul ve ortaöğretim kayıt oranlarına bakıldığında, okuma ve yazma bilmeyen nüfusun yaşlı nüfus olduğu anlaşılmaktadır. İlkokula kayıt oranına geldiğimizde, %91,7'lik bir oran yakalanılarak %100'lük hedefe oldukça yaklaşmıştır. Ruanda bu göstergede kısmen başarılı sayılabilir. Ayrıca, ilkokula kayıt oranında dünya ortalaması %89'dur. Bu göstergede Sahraaltı Afrika lideri ülke %98 ile Sierra Leone olmuştur (The World Bank Data/School Enrollment, Primary, 2020). Ortaöğretime kayıt oranında ise Ruanda, %36,7 ile %60 olan hedefinin oldukça uzağında kalmıştır. Bu oran, Sahraaltı Afrika ülkeleri ortalaması olan %44'ün de altındadır. Ancak, 2000 yılındaki başlangıç oranının yalnızca %7 olduğunu hesaba katarsak önemli bir gelişim kaydedildiği gözden kaçmayacaktır (The World Bank Data/School Enrollment, Secondary, 2022).

Karar verme organlarında kadınların oranı, %40 oranından %70'e çıkarak büyük bir gelişme kaydetmiştir. Başlangıç değerinin yalnızca %10, hedefin ise %40 olduğunu hesaba katarsak bu alanda ne kadar başarılı olunduğunu daha iyi anlaşılabilir.

Tablo 3.11. Sağlık Göstergeleri Sonuç Tablosu

Sağlık Göstergeleri	2000	2020	2020 Hedefi
1.Kadın doğurganlık hızı	6.5	4,1	4.5
2.Bebek ölüm oranı (binde)	107	33	50
3.Anne ölüm oranı (yüz binde)	1070	203	200
5.HIV/AIDS yaygınlık oranı (%)	13	0,5	8
6.Sıtmaya bağlı ölümler (%)	51	0	25

Kadın doğurganlık hızının nüfus kontrolü ile ilgili olduğundan önceki bölümlerde bahsetmiştik. Nüfus artış hızını azaltmak kadın doğurganlık hızını düşürmek ile doğrudan bağlantılıdır. Ruanda, nüfus artış hızını düşürmek adına aldığı tedbirlerin ardından 4,5 olan 2020 hedefini yakaladığı 4,1 değeri ile geçmiş ve başarılı olmuştur. Bebek ölüm oranında ise binde 33 değeri yakalanarak binde 50 olan 2020

hedefinin oldukça üstüne çıkmıştır. Bu göstergede sahraaltı Afrika ortalaması yine binde 50 iken, dünya ortalaması ise binde 27 olarak hesaplanmıştır (The World Bank Indicator/Mortality Rate, 2020).

HIV/AIDS yaygınlık oranı Ruanda için 2000 yılında %13 oranında hesaplanmıştır. Günümüzde dünya ortalaması %0,5'tir. Ancak, sahraaltı Afrika'da HIV/AIDS'in en yaygın olduğu ülkelerden ilk sırada yer alan Eswatini'de %16,2, ikinci sıradaki Lesotho'da %8,9 ve üçüncü sıradaki Güney Afrika'da ise %7,3 olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunun çok ciddi bir oran olduğu anlaşılabacaktır. 2020 yılına gelindiğinde %0,5 yaygınlık oranı ile hem %8'lik hedef başarılmış hem de dünya ortalaması yakalanmıştır (UNAIDS/Global HIV & AIDS statistics, 2021).

Ruanda'nın 2000 yılındaki sıtmaya bağlı ölüm oranında %51 gibi korkutucu bir orana sahip olduğu görülmektedir. Sağlık alanındaki büyük gelişmeler sayesinde 2020 yılında bu oran %0'a düşürülmüş ve büyük bir başarı sağlanmıştır.

Tablo 3.12. Altyapı Göstergeleri Sonuç Tablosu

Altyapı Göstergeleri	2000	2020	2020 Hedefi
1.Temiz suya erişim (%)	52	80	100
2.Elektriğe erişim (%)	2	56	35

Ruanda'da 2020 yılında temiz suya erişim oranı %80 olarak gerçekleşmiştir ve %100 olan hedefin görece uzağında kalınmıştır ancak sahraaltı Afrika ülkeleri için bu oranın %30 olduğunu göz önünde bulundurursak %80'lik bir orana ulaşılmış olunmasının tamamıyla başarısızlık olarak görmek doğru olmayacaktır (Ourworldindata/Water Access, 2020).

Elektriğe erişim göstergelerinde en çarpıcı detay 2000 yılında Ruanda'nın yalnızca %2'sinin elektriğe erişiminin olduğu gerçeğidir. 2020 yılına gelindiğinde ise bu oran %56 olarak gerçekleşerek hem belirlenen hedefin hem de sahraaltı Afrika ortalaması olan %48,8'in üstüne çıkılarak büyük bir başarı elde edilmiştir (WorldBank Data/Access to Electricity, 2020).

Tablo 4. Ekonomik Göstergeler Sonuç Tablosu

Ekonomik Göstergeler	2000	2020	2020 Hedefi
1.Yıllık Ortalama Büyüme Oranı	6,2	7,22	8
2. Kişi Başı Yıllık Gelir (\$)	220	837	900

3.Gini Katsayısı	0,45	0,43	0,35
4.Tarım Sektörü Büyüme Oranı	12	3,3	6
5.Hizmet Sektörü Büyüme Oranı	8	9,1	11
6.Sanayi Sektörü Büyüme Oranı	7	13,4	12

Önceki bölümlerde, ülke kalkınmasının ve toplumsal refah seviyesi yükselmesinin ilk koşulunun ekonomik büyüme olduğundan bahsetmiştik. Ayrıca, Asya kaplanı ülkelerinin ortak özelliklerinden biri olarak istikrarlı yüksek büyüme oranları yakaladıklarını görmüştük. Bu nedenle, Ruanda için istikrarlı ve yüksek büyüme oranları yakalamak son derece hayatidir. Son 20 yılda Ruanda yıllık ortalama %7,22 büyüyerek %8’lik hedefine ulaşmakta başarısız olmuştur ancak bu tabloyu tamamen başarısızlık olarak yorumlamak da doğru olmayacaktır. Sahraaltı Afrika ülkelerinin 20 yıllık büyüme ortalaması %4,2 olarak hesaplanmıştır (The World Bank Data/GDP Annual, 2022). Ruanda’nın sahraaltı Afrika ülke ortalamasını geride bırakması ve yukarıda değindiğimiz gibi, kendi içinde %7,22’lik bir ortalamayı yakalamış olması büyük önem arz etmektedir.

Ruanda, 2020 yılı için \$834 ile hedefi olan \$900’a az bir farkla da olsa ulaşamamıştır. Yine de, hedefine bu kadar yaklaşmış olması oldukça önemli durumdur. GINI katsayısı hedefinde ise 0,43 ile 0,35 olan hedefe ulaşamadığı görülmektedir. Burada önemli nokta, 2000 yılı göstergesi olan 0,45’ten, 2020 yılına kadar çok az bir ilerleme kaydedilmiş olmasıdır. Ruanda’nın bu göstergede kötü bir performans gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Sektörel gösterge ve hedeflerine geldiğimizde ekonomik dönüşüm hedefinin yansımalarını görebilmekteyiz: Tarım sektörü büyüme oranı 2000 yılında %12 iken 2020 için bu oran yarı yarıya düşürülerek %6 olarak hedeflenmiştir. Ruanda bu alanda %3,3 oranını gerçekleştirerek hedeflediği oranın üzerine çıkarak büyük bir başarı elde etmiştir. Hizmet ve sanayi sektörünün 2000 yılı oranlarına ve 2020 yılı hedeflerine baktığımızda birbirine çok yakın değerler görmekteyiz. Gerçekleşen 2020 değerleri ile hedeflerini karşılaştırdığımızda sanayi sektörü büyüme oranının %13,4 ile hedeflenen %12 oranının üstüne çıkılarak dikkate değer bir başarı elde edildiği ortadadır. Bu durumun ortaya çıkmasında 7YGP’teki katma değerli ürün üretimine dair plan ve

teşvik uygulamalarının etkisinden söz edebiliriz. Hizmet sektörüne geldiğimizde ise, gerçekleşen %9,1'lik büyüme oranı ile hedeflenen %11'lik büyüme oranına her ne kadar ulaşamadığı ve başarısız olduğu düşünülse de buna yol açan faktörün 7YGP'deki sanayi sektörüne ağırlık verilmesi olduğunu göz önünde bulundurursak, meydana gelen durumu başarısızlık olarak yorumlamak doğru olmayacaktır.

Vizyon 2020 gösterge ve hedefi analizlerini toparlayacak olursak; Ruanda hükümetinin bilgi arzı probleminden kaynaklı olarak, elimizde Vizyon 2020 belgesi içinden 2000 ve 2020 yılı verileri tam olan 22 gösterge mevcuttur. Süreç analizi 22 gösterge üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Sonuçlar; “Başarılı”, “Büyük Oranda Başarılı” ve “Başarısız” tanımlamaları üzerinden değerlendirilecektir.

Bahsi geçen göstergeler, analiz yapılırken kolaylık sağlaması amacıyla; *demografik, eğitim, sağlık, altyapı ve ekonomi* başlıkları altında analiz edilmiştir.

Demografik gösterge ve hedeflerinde; *nüfus ve yaşam beklentisi* göstergelerinde başarılı olunmuş, *nüfus artış hızı* göstergesinde büyük oranda başarılı olunurken *şehirli nüfus* ve *tarımsal nüfus* göstergelerinde ise başarısız olunmuştur. Bu alanda toplamda %60 başarılı veya büyük oranda başarılı olunmuştur.

Sağlık gösterge ve hedeflerinde; *kadın doğum hızı, bebek ölüm oranı, anne ölüm oranı, HIV/AIDS yaygınlık oranı ve sıtmaya bağlı ölüm oranı* göstergelerinin hepsinde başarılı olunmuştur. Bu alanda toplamda %100 başarılı olunmuştur.

Eğitim gösterge ve hedeflerinde; *okuryazarlık oranı* ve *ilkokul kayıt oranı* göstergelerinde büyük oranda başarılı olunurken *ortaöğretim kayıt oranı* göstergesinde başarısız olunmuştur. *Karar verme organlarında kadınları oranı* göstergesinde ise beklentini üstünde gelişmeler kaydedilmiştir. Bu alanda toplamda %75 başarılı ya da büyük oranda başarılı olunmuştur.

Altyapı gösterge ve hedeflerinde; *temiz suya erişim* göstergesinde büyük oranda başarılı, *elektriğe erişim* göstergesinde ise başarılı olunmuştur. Bu alanda toplamda %100 başarılı ya da büyük oranda başarılı olunmuştur.

Ekonomik gösterge ve hedeflerinde ise; *yıllık ortalama büyüme oranı* ve *kişi başı yıllık gelir* göstergesinde büyük oranda başarılı olunurken *gini katsayısı*

göstergesinde başarısız olunmuştur. *Tarım, hizmet ve sanayi sektörü büyüme oranı* göstergelerinde ise başarılı olunmuştur. Bu alanda toplamda %83 başarılı olunmuştur.

Tüm göstergelerde toplamda: %18’inde başarısız, %46’sında başarılı ve %36’sında büyük oranda başarılı olunmuştur. Başka bir ifadeye, toplam göstergelerde %82 başarılı veya büyük oranda başarılı olunurken %18’inde başarısız olunmuştur.

Vizyon 2020 gösterge ve hedefler sonuç analizimizi, önceki bölümlerde bahsettiğimiz Vizyon 2020 Ana Hedefleri ve Vizyon 2020 Paralel Hedefleri bünyesinde değerlendirecek olursak;

İnsan kaynakları geliştirme ve bilgi tabanlı ekonomi ana hedeflerine ulaşmak için orta vadeli strateji belgelerinde insan kaynaklarını geliştirme konusuna önemle durulduğunu, bu yolda pek çok karar alındığını görmüş ve eğitim göstergeleri analizinde ise %75 oranında başarılı ya da büyük oranda başarılı olduğunu ortaya koymuştuk. Bilgi tabanlı bir ekonomi haline gelmek için eğitim seviyesinin gelişmiş ve üst seviyelerde olması gerektiğini Asya kaplanları tecrübesinden bilmekteyiz; sanayileşmenin ilk aşamalarından bilgi tabanlı ekonomilere geçiş sürecinde eğitimin geliştirilmesi öncelikli alanlardan olmuştur ve bu alanda büyük başarılar kaydetmişlerdir. Ruanda kendi dinamiklerin içinde değerlendirildiğinde, kendi koyduğu eğitim hedeflerine ulaşma bakımından büyük oranda başarılı, ancak, bilgi tabanlı ekonomi için gereken eğitim seviyesine ulaşma bakımından yetersiz ve henüz yolun çok başındadır. Zaten, Ruanda, eğitim alanındaki gösterge ve hedeflerine %100 ulaşmış olsaydı bile bilgi tabanlı bir ekonomik için gereken teknik eğitim ve insan kaynağı seviyesi bakımından yolun henüz başında bir ülke olacaktı.

Kısacası, Ruanda kendi koyduğu insan kaynakları geliştirme alanında büyük oranda başarılıdır. Ancak, bilgi tabanlı ekonomi olma konusunda yolun başında ve hedeften henüz uzak bir konumda olsa da bu yolda son 20 yıllık süre zarfında kayda değer gelişmeler kaydetmiştir.

Özel sektör liderliğinde bir ekonomik yapı tasarlayan Ruanda’nın, 2002 yılındaki ilk strateji planından itibaren kapsamlı bir özelleştirme politikası sürdürdüğünü, özellikle tarım sektöründe özelleştirmeye giderek ve tarım dışı işlerin teşvik ettiğini görmüştük. 2019 yılı için toplamda %52,2’lik oran ile 2.023.000 tarım dışı iş mevcutken 2019 yılında kurulan yeni 223.781 yeni işin 175.929’u tarım dışı iş olarak

kurulmuştur (Labour Force Survey Annual Report 2021, 2022). Ruanda'daki tarım dışı işlerin toplam iş mevcuduna oranının %52,2 olmasını, başlangıç koşullarını hesaba katarak değerlendirmek gerekmektedir. Başka bir deyişle, 2000 yılı için Ruanda'nın soykırım yaşamış ve üzerinden henüz 6 yıl geçmiş bulunan geleneksel bir tarım ülkesi olduğunu göz önünde bulundurulmalıdır. Sonuç olarak, uygulanan somut özelleştirme politikalarının ve %52,2'lik tarım dışı iş oranı göstergesinin bir başarı olduğu çıkarımını yapmaktayız.

Altyapı geliştirme konusunu; şehircilik, ulaşım, iletişim, enerji, su kaynakları ve atık yönetimi alt başlıklarına bölerek incelemek mümkündür.

Ruanda'nın, yüz ölçümü bakımından küçük ve nüfus artış hızının yüksek olduğunu, bu nedenle şehirciliğe önem verilerek şehirleşmenin teşvik edildiğini, ancak, şehirli nüfus oranında ilerleme olduğunu fakat istenen başarıya ulaşamadığını önceki bölümde görmüştük.

Havayolu ulaşımında 1 Aralık 2002'de "Rwandair Express" adı altında bir havayolu şirketi kurulmuş, ardından 2009'da, aynı şirket adını "RwandAir" olarak yenilemiştir. Şirket, hizmetlerine "RwandAir" adı altında devam etmektedir (RwandAir/About Us, 2021). Ayrıca, son strateji belgesinde bahsettiğimiz üzere, 2017 yılında yapımına başlanan Uluslararası Bugesera Havalimanı inşaatının 2022 Aralık ayı içinde tamamlanması tahmin edilmektedir (Tabaro, 2021). Ruanda'da günümüzde 6,674.17 km'lik bir yoğ ağı mevcuttur. Bu göstergeye dair önceki yılların verisi mevcut olmaması nedeniyle bir karşılaştırma yapılamamaktadır.

Ruanda'da 2006 yılında %6 olan cep telefonuna sahip olan kişi oranı 2016'da %79,2 olarak ölçülmüştür. Ayrıca, internete erişimi olan kişilerin oranı ise 2020 yılı için %21,77'dir (Key Statistics on Rwanda, 2020).

Enerji alanında elektriğe ulaşım gösterge ve hedefinde istenilen başarıya ulaşıldığını söylemiştik. Ancak, sanayileşme yolunda çok yüksek oranlarda elektriğe ulaşımın gerçekleşmesi gerekmektedir.

Suya erişim hedefinde her ne kadar istenilen noktaya ulaşamadıysa da önemli derecede gelişme kaydedildiğinden bahsetmiştik. Atık yönetimi konusunda ise atık su, drenaj ve kanalizasyon çalışmaları önem kazanmaktadır ve bu çalışmalar insan sağlığını doğrudan etkilemektedir. Bu konuda yapılan çalışmalara dair elimizde bir veri mevcut

değildir, ancak, ortalama yaşam beklentisindeki büyük artış göstergesinden su, drenaj ve kanalizasyon çalışmalarının göz ardı edilmediği anlamını çıkarabiliriz.

Üretken ve pazar odaklı tarım hedefine dair Ruanda'nın 2020 yılına kadar geçimlik tarımın tamamen paraya çevrilmiş, ticari bir tarım sektörüyle değiştirilmesini hedeflediğini söylemiştik. 2000 yılı toplam 55 milyon dolarlık ihracatta tarımdan 33 milyon dolar elde edilmişken, 2020 yılında toplam 902 milyon dolar ihracattan yaklaşık 140 milyon dolar elde edilmiştir (OEC/Rwanda, 2020). Bu rakamlardan tarımdan elde edilen verimin oldukça arttığını söylemek mümkündür.

Ruanda, 2000 yılı sonrasında bölgesel ve uluslararası ekonomik bütünleşme hedefini gerçekleştirmek adına 2007 yılında Doğu Afrika Topluluğuna (EAC) (EAC/Partner States, 2022) ve 2009 yılında İngiliz Milletler Topluluğuna (Commonwealth) (The Commonwealth/Our Member Countries, 2022) üye olmuştur. Bu alanda da atılan adımlar tatmin edici olarak görülebilir.

Son ana hedef olan Ruanda'nın iyi yönetim ve yetenekli bir devlet olma hedefini en son incelemek daha doğru olacaktır. Tüm diğer sosyal ve ekonomik hedeflerin başarıma düzeyi, Ruanda'nın ne derece yetenekli olduğu ve iyi yönetişimi benimsediği ile doğru orantılı olmakla beraber (Ministry of Finance and Economic Planning, 2002) bu becerileri ölçmek kolay değildir. Ancak, bir ülkenin yolsuzluk endeksi değerleri, en azından, bir fikir vermesi açısından önemlidir. Ruanda 2020 yılı yolsuzluk endeksinde dünyada 49. sırada yer almıştır⁵. Afrika ülkeleri arasında ise, Seyşeller, Cabo Verde ve Mauritius'un ardından 4. sırada gelmektedir (Transparency/CPI, 2022).

Vizyon 2020 Ana Hedeflerini değerlendirmeyi bitirmiş bulunmaktayız. Şimdi ise kalan üç Vizyon 2020 Paralel Hedefini değerlendireceğiz.

Ruanda, Vizyon 2020 ve strateji belgelerinde cinsiyet eşitliğini her zaman için gündeminde tuttuğu ve önceliklendirdiği görülmektedir. Bunun sonucu olarak Hane halkı düzeyinde, eğitim alanında ve siyasette temsiliyet konusunda büyük gelişmeler yaşanmıştır. Hane halkı karar verme mekanizmaları göstergesindeki 20 yıldaki büyük

⁵ Ruanda'nın yolsuzluk endeksinde 49. sırada yer alması, önünde 48 ülke olduğu anlamına gelmemektedir. Ruanda aldığı puan itibarıyla 29. sıradadır. 1-1-1-1, 5-5, 7-7-7 gibi bir sıralama mantığı söz konusudur.

artışı görmüştük. Buna ek olarak, Ruanda'daki arazi mülkiyet sahiplerine baktığımızda; %58,3 evli çiftlerin, %14 erkeklerin ve %24 kadınların arazi mülkiyet sahibi olduğunu görmekteyiz (Rwandapedia, 2019). Siyasette temsil oranlarına bakacak olursak, %61 ile parlamentolardaki kadın temsiliyet oranında dünyada 1. sırada yer almaktadır. 2. sırada yer alana Küba ise %53'lük bir orana sahiptir (Archive.ipu/Women in Regions, 2020). Ayrıca, 2019'daki Global Gollup Raporu'na göre Ruanda "Kadın olmak için Dünya'daki en iyi 9. ülke" olarak gösterilmiştir (Rwandapedia, 2019). Tüm bu veriler Ruanda'nın cinsiyet eşitliği adına önemli gelişmeler kaydettiğini ortaya koymaktadır.

Ruanda, 20 yıllık kalkınma süreci boyunca biyoçeşitlilik, arazi ve su yönetimi alanlarında önemli plan ve uygulamalar gerçekleştirmiştir. Buna göre; 2019 Orman Örtüsü Haritalama Raporu'na göre, 2019 yılına kadar ülke orman örtüsünü toplam arazi alanının %30'una çıkarmıştır (UNDP Biofin/Rwanda, 2022). Su yönetimi konusunu adına Çevre Bakanlığına bağlı bir Su Kaynakları Yönetimi Ofisi kurarak plan ve uygulamaları bu ofis aracılığıyla gerçekleştirmeye başlamıştır. Biyoçeşitlilik ise Akagera, Nyungwe, Gishwati Mukura ve Volkanlar Ulusal parkları ile Ruanda turizminin odak noktası haline getirilmiştir (VisitRwanda/Tourism, 2022).

Ruanda'nın bilim, teknoloji ve bilgi iletişim teknolojilerine yönelik çalışmaları ise strateji planlarında yer almaya devam etmiştir. Eğitim alanındaki hedefler Ruanda'yı temel seviyelere çekmek olduğu açık bir şekilde bellidir. Ancak, 7YGP'de açıklandığı üzere, katma değerli ürün üretip ihracata geçilmek istenmesi hedefi ve eğitim alanında gelinen belli bir seviyenin ardından, artık, nitelikli teknikerlerin ve profesyonellerin yetişmesini bekleyebiliriz.

3.3. VİZYON 2020 LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Ruanda'nın genel değerlendirmesinin yapılacağı bu bölümde, öncelikle literatürdeki görüşlere yer verilecektir. Yapılan literatür taramasında genellikle sektör bazlı değerlendirmelere rastlanmış, çalışmamızın bir genel değerlendirme niteliğinde olmasından dolayı genel değerlendirme yapılan çalışmalar seçilmiştir. 2020 yılına olabildiğince yakın olmasına dikkat edilerek seçilen görüşlerde kitap bölümleri ve dergi makalelerinin yanında gazete makalelerine de yer verilmiştir.

Johannesburg Üniversitesinden Uwizeyimana'nın Vizyon 2020 gösterge ve sonuçlarını değerlendirdiği makalesinde (2019), Ruanda'nın sosyal ve ekonomik göstergelerde bazı başarılar gösterilse de genele bakılacak olunursa başarısız olduğunu söylemektedir. Uwizeyimana, makalesini yazdığı sırada çoğu göstergenin verilerinin birkaç yıl geriden geldiğini belirterek, yine de 2020 yılında genel tablonun başarısız olacağını ön gördüğünü söylemiştir. Bu başarısız tablonun ortaya çıkmasında Vizyon 2020 için gerçekçi olarak ulaşılabilir hedeflerin belirlenmesinde yeterli özenin gösterilmediğini tahmin etmekte ve Asya kaplanları ülkelerinin benzer başlangıç koşullarına sahipken günümüzde başarılı olduklarından yola çıkarak Ruanda hükümetinin kalkınma hedeflerini belirlerken yanıldıklarını reddettiklerini söylemiş ve Singapur'dan sadece otoriter yönetim tarzının örnek alındığını belirtmiştir. Uwizeyimana, hedeflere tam ulaşamayan göstergeleri, başarıya her ne kadar yaklaşılsa yaklaşılsın, tamamen başarısız saymaktadır. Böylelikle, tam başarıya ulaşamayan göstergelerde sanki hiç ilerleme olmamış gibi bir izlenim ortaya çıkmaktadır. Değerlendirme noktasındaki bu hata sonucunda, çalışmada, isabetsiz değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Katolik Bukavu Üniversitesinden Bisoka ve Geens (2021), eserlerinde ekonomik büyümeye odaklanarak; Ruanda'nın büyüme istatistiklerine saplantılı bir halde davrandığını söylemekte, nüfusun en yoksul kesimlerinin göz ardı edilerek insan refahı için gerekli olan alanlardaki hedeflere istenilen düzeyde odaklanılmadığını ve gelecekte de ihmal edilme olasılığının yüksek olduğunu belirtmektedirler. Bisoka ve Geens, sadece ekonomik büyüme oranlarına dayanarak bir çıkarım yapmış ve Ruanda halkının refah seviyesini artırmaya yönelik kalkınma sürecini ve sürecin sonundaki elde edilen kazanımları gözden kaçırmış, bu nedenle çalışmalarında doğru bir değerlendirme yapmaktan uzak kalmışlardır.

Ruanda'daki DALFA-Umurinzi Partisi başkanı Umuhoza (2022), Ruanda'nın bazı dikkat çekici gelişmeler kaydettiğini ancak orta gelirli bir ülke haline gelemediğini söylemektedir. Ayrıca, Ruanda'nın yolsuzluk ve hükümet etkinliği gibi göstergelerde Afrika ortalaması üzerinde puanlar alırken, hesap verebilirlik ve diyalog alanlarında ise ortalamanın oldukça altına düştüğünü belirtmektedir. İyi bir yönetim için ülke içi diyalogun bir zorunluluk olduğunu da eklemektedir. Londra ve Sheffield Üniversitelerinden Behuria ve Goodfellow (2017), 17 yıllık süreçte Ruanda'daki

büyüme ortalamasının önemli olduğunu, ancak, bunun tamamen hükümete bağlı olmasından kaynaklı olarak kırılgan bir büyüme olduğunu söylemekteler. Hükümetin değişmesi senaryosunda bu denli büyüme ortalamalarının yakalanamayabileceğini belirtmekteler. Tokyo Üniversitesinden Takeuchi (2019) de ülkenin hızlı büyümesinin sağlayan ana unsurun hükümetin otoriterliği olduğunu ve siyasi koşulların değişmesi durumunda hızlı büyümenin durabileceğini söylemektedir. Yine, Wellesley Üniversitesinden Steady (2019), Ruanda'nın kalkınma sürecinde bazı eksiklikler olmasına rağmen büyük gelişmeler kaydettiğini, gelişimdeki en büyük payın “hayırsever diktatör” olarak adlandırdığı Paul Kagame'nin olduğunu söylemektedir. Ancak, şimdiye kadar elde edilen kazanımları devam edebilmesi için güçlü ve etkili kurumların inşasına devam edilmesi gerektiğini de eklemektedir. Paul Kagame'nin ne derece otoriter olduğu incelemek ya da Ruanda'daki muhaliflere yönelik uygulamaların haklı olup olmadığını koymak çalışmamızın kapsamı dışındadır. Yukarıdaki araştırmacıların ortaya koydukları ortak nokta, Paul Kagame'nin ya da Ruanda hükümetinin otoriter bir yapıda oldukları ve bu durumun kalkınmaya etkisinin ileride olumsuz olabileceğidir. Yülek ve Akkemik (2022) ise, çalışmalarında güçlü liderliğin kendini kalkınmaya adanmış, beraberinde getirdiği risklerle beraber, başarılı olabildiklerini ortaya koymuştur. Ayrıca, kalkınmacı devletlerdeki kalkınma sürecinde otoriter liderlerin payına dikkat çekmişlerdir. Paul Kagame'nin de bu tanıma uyduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Moldova Üniversitesinden Popa ve Betco (2020), çalışmalarında Ruanda'nın özellikle soykırım sonrası kalkınma sürecini oldukça başarılı bulmuşlardır. Ekonomik alandaki yüksek büyüme oranları yakalamasına özellikle dikkat çekmektedirler. Yine Jomo Kenyatta Üniversitesinden Rwigema (2022) da Ruanda'nın sosyal ve ekonomik alandaki kalkınma sürecini genel olarak çok başarılı bulmaktadır. Ancak, ekonomik alandaki gelişim için yalnızca yıllık ortalama büyüme rakamlarını ve yolsuzluk endeksini temel almaktadır. Her üç araştırmacı da Ruanda'nın büyüme rakamları analizini doğru yapmalarına karşın, elde ettikleri verileri Ruanda'nın tüm ekonomik kalkınma sürecini değerlendirmek için kullandıklarından kaynaklı olarak çalışmaları üzerinden spesifik çıkarımlar yapılamamaktadır.

SONUÇ

Vizyon 2020 göstergelerini bir bütün olarak değerlendirirsek, araştırmacıların çalışmalarında olduğu gibi, doğru bir şekilde değerlendirme yapılamayacaktır. Zaten, araştırmacıların isabetsiz ve eksik değerlendirme yapmalarının ana nedeni, Ruanda'nın tüm kalkınma sürecini tek bir kalıba alarak değerlendirme yapmaya çalışmaları olmuştur. Araştırmacıların bir bölümü; büyüme rakamlarındaki başarıya odaklanarak Ruanda'nın ekonomik kalkınma sürecini ve tüm kalkınma sürecini başarılı görme hatasına düşmüşler; bir diğer bölümü ise ekonomik kalkınma alanındaki eksikliklerin altını çizerek sosyal alandaki gelişmeleri görmezden gelmiş ve tüm kalkınma sürecini bu sefer de başarısız saymışlardır. Yapılan yanlış değerlendirmeler, kalkınma sürecini ve göstergelerini bir bütün olarak değerlendirmeye çalışmaktan, başka bir deyişle, bahsi geçen göstergeleri “sosyal göstergeler” ve “ekonomik göstergeler” olarak ayırmamaktan kaynaklanmaktadır. Ruanda'nın kalkınma sürecini “Ekonomik göstergeler” ve “sosyal göstergeler” adı altında ayırarak değerlendirme yaptığımızda;

Ruanda'nın, ekonomik göstergelerdeki 6 göstergenin 5'inde, başka bir deyişle, göstergelerin %83'üne başarılı veya büyük oranda başarılı olmuştur. Başarısız olduğu göstergede de ilerleme kaydedildiğini belirtmiştik. Ancak, sadece bu göstergeler Ruanda'nın ekonomik kalkınma performansını değerlendirmek için yeterli değildir. Ruanda'nın ekonomik kalkınma performansını, kalkınmacı devletler olan Asya kaplanlarında olduğu gibi, sanayileşme düzeyine bakarak anlayabiliriz. Özelde örnek alınan Singapur, 1959'daki bağımsızlığının ardından 6 yıl gibi kısa bir süre sonra 1965'te ithal ikame ve emek yoğun sanayi politikalarını yürürlüğe sokarak, emek yoğun üretime başlamış ve üretim tecrübesi kazanmaya başlamışlardır. Ruanda'ya baktığımızda ise Vizyon 2020 bünyesindeki orta vadeli strateji planlarında sanayileşmeye ve üretime dair ilk adımın ancak 2017 senesinde 7YGP'de atıldığını görmekteyiz. Bu adımın olumlu bir sonucu olarak Ruanda 2019'da *Mara Phones* markalı android cep telefonu üretmeye başlamıştır diyebiliriz (Tasamba, 2019). Ruanda'nın kendi cep telefonunu üretmeye başlaması çok değerli bir hamledir. Her şeye rağmen bu sürecin, en azından emek yoğun ürünlerde, çok daha önce başlaması gerekmektedir. Elbette bu noktada Ruanda'nın; toprak eksikliği, aşırı nüfus, hammadde

eksikliği, karayla çevrili konum ve soykırımdan yalnızca 6 yıl geçmiş olması gibi başlangıç koşullarını göz önünde bulundurarak söylemekteyiz. Singapur ve diğer Asya kaplanları ülkelere baktığımızda benzer koşullarda kalkınma stratejileri geliştirmeye başladıklarını görmekteyiz. Her şeye rağmen, Ruanda'nın da sanayi ve üretim politikaları, kendi belirlediği ölçülerde, planlamış ve uygulamaya başlamış olması gerekmektedir. Bu noktada Ruanda'nın örnek aldığı Singapur'a göre, ekonomik kalkınma açısından geride olduğunu ortaya koymamız gerekmektedir.

Ruanda'nın sosyal göstergelerinde ise bambaşka bir tablo ile karşılaşmaktayız. Sağlık, eğitim, demografik, altyapı göstergelerini bir araya getirerek sosyal göstergeler olarak adlandırdığımızda, altyapı göstergelerinde %79 oranında başarılı ve büyük oranda başarılı olduğunu görmekteyiz. Bu noktada, %79'luk değere göre analiz yapmak doğru olmayacaktır. Özellikle sağlık olmak üzere, eğitim, demografik ve altyapı göstergelerindeki %79 başarı ile Ruandalıların yaşam kalitesi büyük oranda artmıştır. Hemen, 2000 yılında yayınlanan Vizyon 2020 ve 2002 yılında yayınlanan orta vadeli strateji belgesi olan PRSP ile birlikte sosyal alanlarda planlamalar yapılarak çeşitli kararlar alınmaya başlanmıştır. Ekonomik alanda gelecek başarılar beklemenden sosyal alanlarda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. 20 yıllık kalkınma sürecinde sosyal alandaki gelişmeler Ruanda kalkınma sürecinin öncüsü olmuştur. Aynı Asya kaplanlarında, Güney Kore, Hong Kong, Tayvan ve Singapur'da olduğu gibi, Ruanda'nın da kendisine ait sosyal alanda dünya markası vardır: Kadınların parlamentodaki temsiliyet oranı. Ruanda'da genel olarak 20 yıl boyunca kadınlara dair planlamalar ve kararlar genel olarak başarıyla uygulanmıştır.

Ruanda'nın sosyal alandaki bu kalkınma başarısının hakkını vermek ve Ruanda'nın genel kalkınma sürecini doğru bir şekilde değerlendirebilmek adına, Ruanda'yı "sosyal kalkınmacı devlet" olarak tanımlayarak yeni bir kavram öneriyoruz. Sosyal kalkınmacı devlet; sosyoekonomik kalkınma sürecinde devletin planlamalar ve uygulamalarla kalkınma sürecine aktif bir şekilde öncülük ettiği, ekonomik alanlardaki gelişime kıyasla sosyal gelişimin önde olduğu ya da sosyal alanların sürece öncülük ettiği bir kalkınma modeli olarak tanımlanabilir. Sosyal kalkınmacı devlet modeli, Afrika ülkeleri için, özellikle otoriter yönetimlere sahip olanlar için, uygulanabilir bir model olacaktır. Ayrıca, Ruanda, başlangıç koşulları itibari ile en kötü durumda iken bu kalkınmayı gerçekleştirerek, herhangi bir sahraaltı Afrika ülkesinin de bu kalkınmayı

gerçekleştirebileceğini göstermiştir. Son olarak, Sahraaltı Afrika ülkelerinin ekonomik ve sosyal alanlarda geri kalmış olduklarını ve özellikle sosyal alanlarda gelişime ihtiyaç duydukları göz önünde bulundurulursa sosyal kalkınmacı devlet modeli ile çok kısa sürelerde sosyal alanları önceleyerek gelişim kaydedebileceklerdir.

Kaynakça

- Akkemik, A. (2009). *Industrial Development In East Asia A Comperative Look At Japan, Korea, Taiwan And Singapore*. (L. Yueh, Dü.) Singapore: World Scientific Publishing.
- Akyıldız, A. (2021). Asya Kaplanları Ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. Çanakkale.
- Archive.ipu/Women in Regions*. (2020). 11 22, 2022 tarihinde Archive.Ipu: <http://archive.ipu.org/wmn-e/classif.htm> adresinden alındı.
- Ayittey, G. B. (2017). The Non-Sustainability of Rwanda's Economic Miracle. *Journal of Management and Sustainability*, 2, 88-104.
- Bayın, G. (2016). Doğuşta Ve İleri Yaşta Beklenen Yaşam Sürelerine Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi. *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, 20(3).
- Behuria, P., & Goodfellow, T. (2017). The Disorder of Miracle Growth in Rwanda: Understanding the Limitations on Transitions to Open Ordered Development. *Deals and Development: The Political Dynamics of Growth Episodes* (s. 217-249). içinde
- Belet, N. H. (2006). Doğu Asya Ekonomilerinde Kalkınma Deneyimi Türkiye Karşılaştırılması. Ankara.
- Birdsall, N. M., Campos, J. E., Kim, C.-S., Corden, W. M., MacDonald, L. [, Pack, H., . . . Stiglitz, J. E. (1993). *The East Asian Miracle: Economic Growth And Public Policy*. Washington D.C.: The World Bank Press.
- Bisoka, A. N., & Geens, H. (2021). The Price of Progress: Economic Growth, Authoritarianism and Human Rights in Rwanda. K. Omeje (Dü.) içinde, *The Governance, Security and Development Nexus Africa Rising* (s. 253-273). Palgrave Macmillan.
- Caldentey, E. P. (2008). The Concept And Evolution of The Developlental State. *International Journal of Political Economy*, 37(3), 27-53.
- Chan, S., Clark, C., & Lam, D. (1998). Beyond the Developlemntal State East Asia's Political Economies Reconsidired. T. M. Shaw (Dü.) içinde, *International Political Economi Series* (s. 1-9).
- Childmortality/Methods*. (2021). Temmuz 2, 2022 tarihinde Childmortality: <https://childmortality.org/methods> adresinden alındı.

- Chirwa, M. (2015). Rwanda, is it a succes story or exaggerated? Development History. (15), 105-128.
- Chirwa, M. (2015). Rwanda, Is It a Succes Story Or Exxaggerated? Development History. *European Scientific Journal*, 11(20).
- Çalışkan, Z. D. (2020). Kalkınmacı Devlet Yaklaşımı Bakış Açısından Sanayi Politikası. *Girişimcilik Ve Kalkınma Dergisi*, 15(2), 111-116.
- Çevresel Göstergeler/Kentsel-Kırsal Nüfus Oranı. (2020). Haziran 11, 2022 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik Ve İklim Bakanlığı: <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/kentsel---kirsal-nufus-orani-i-85670> adresinden alındı.
- Dahlman, C. J. (1990). *Developing The Electronics Industry*. (B. Wllenius, M. A., & C. J. Dahlman, Dü) The World Bank: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/983541468771353330/text/multi0page.txt> adresinden alınmıştır.
- DataPortal/Population Divison. (2022). Haziran 8, 2022 tarihinde Population.United Nations: <https://population.un.org/dataportal/data/indicators/53,41,67,50,51/locations/646/start/2022/end/2022/table/pivotbylocation> adresinden alındı.
- Düğer, İ. H., & İsgender, M. (1999, Haziran). Ekonomik Kalkınma Stratejileri Ve Bazı Ülke Deneyimleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(2), 16-46.
- EAC/Partner States. (2022). Eylül 9, 2022 tarihinde EAC.int: <https://www.eac.int/eac-partner-states> adresinden alındı.
- Eğilmez, M. (2019). *Ekonominin Temelleri Kavramlar ve Kurumlar*. Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2019, Mart 15). *Kendime Yazılar/Hollanda Hastalığı*. Ağustos 8, 2022 tarihinde Mahfi Eğilmez: <https://www.mahfiegilmez.com/2019/03/hollanda-hastalg-ve-turkiye.html> adresinden alındı
- Ertüzün, T. (1976). İthal İkamesi Ve Sınırları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 36(1-4), 153-181.
- FAO/Forestry. (2021). Temmuz 18, 2022 tarihinde Food And Agriculture Organization Of The United Nations: <https://www.fao.org/forestry/energy/en/> adresinden alındı.
- Global Healt Observatory/Indicator Megadata Legistry List. (2022). Haziran 11, 2022 tarihinde World Health Organization: <https://www.who.int/data/gho/indicator-metadata-registry/imr-details/99> adresinden alındı.

- Global Health Observatory/Indicators*. (2022). Haziran 8, 2022 tarihinde WHO: [https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/life-expectancy-at-birth-\(years\)](https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/life-expectancy-at-birth-(years)) adresinden alındı
- Güç, A. (2001). Konfüçyüs Ve Konfüçyüsçülük. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 43-65.
- Health Sector Annual Performance Report 2020-2021*. (2022). Ministry of Health.
- IEA Articles/Defining Energy Access: 2020 Methodology*. (2020). Temmuz 22, 2022 tarihinde International Energy Agency: <https://www.iea.org/articles/defining-energy-access-2020-methodology> adresinden alındı.
- İşcan, Ö. F. (2016). İşletme Bilimlerine Giriş. ATA-AÖF Yayınları.
- Johnson, C. (1982). *MITI and the Japanese Miracle: Growth of The Industrial Policy*. California: Stanford University Press.
- Kariyer.net/Animatör*. (2018, Ağustos 6). Ekim 15, 2022 tarihinde Pozisyonlar/Animatör: <https://www.kariyer.net/pozisyonlar/animator/nedir> adresinden alındı.
- Kaynak, M. (2020, Mayıs). Kalkınmacı Devletin Ekonomi Politikası. *Ekonomi-tek*, 9(2), 59-99.
- Kaynak, M. (2020). Kalkınmacı Devletin Ekonomi Politikası. *Ekonomi-tek*, 9(2), 59-99.
- Key Statistics on Rwanda*. (2020). MINECOFIN.
- Kohli, A. (2004). *State-Directed Development/ Political Power And Industrialisation In The Global Periphery*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krugman, P. (1987). Is Free Trade Passe? *The Journal Of Economic Perspectives*, 1(2), 131-144.
- Külünk, İ. (2018). Doğu Asya Ülkelerinin Ekonomik Büyüme Dinamiklerinin Türkiye Ekonomisi İle Karşılaştırmalı Analizi. Sakarya.
- Labour Force Survey Annual Report 2021*. (2022). The National Institute of Statistics of Rwanda.
- Lawal, A. (2013). Technical and Vocational Education, a Tool For National Development in Nigeria. *Mediterranean Journal Of Social Sciences*, 4(8), 85-89.
- Litwinski, M. (2017, December). The Evolution Of Idea Of Socio-Economic Development. *Ekonomia I Prawo. Economics And Law*, 16(4), 449-458.

- Marwala, T. (2006). *Foundations for a Developmental State: A case for technical education*. Johannesburg University, Faculty of Engineering and the Built Environment, Johannesburg.
- Ministry of Finance and Economic Planning. (2013). *Economic Development and Poverty Reduction Strategy 2*. Republic of Rwanda.
- Ministry of Finance and Economic Planning. (2000). *Vision 2020*. Republic of Rwanda.
- Ministry of Finance and Economic Planning. (2002). *National Poverty Reduction Programme*. Republic of Rwanda.
- Ministry of Finance and Economic Planning. (2007). Republic of Rwanda.
- Ministry of Finance and Economic Planning. (2013). *Economic Development and Poverty Reduction Strategy 2*. Republic of Rwanda.
- Molt, P. (2017). *Rwanda As A Model?* Trier University.
- Morisset, J., & Wane, W. (2012, September 27). *The World Bank Blogs/Got a Road? The Importance Of a Good Road Network*. Temmuz 22, 2022 tarihinde The World Bank: <https://blogs.worldbank.org/african/got-a-road-the-importance-of-a-good-road-network> adresinden alındı
- National Unity and Reconciliation Commission. (2016). *History of Rwanda*. (D. Byanafashe, & P. Rutayisire, Dü) Kigali.
- OECD/Rwanda. (2020). Kasım 20, 2022 tarihinde OEC: <https://oec.world/en/profile/country/rwa?depthSelector1=HS4Depth&tradeScaleSelector1=tradeScale0&yearSelector1=exportGrowthYear26> adresinden alındı.
- OECD Data/Doctors. (2021). Temmuz 5, 2022 tarihinde OECD: <https://data.oecd.org/healthres/doctors.htm> adresinden alındı.
- OECD Data/Gross Domestic Product. (2021). Temmuz 16, 2022 tarihinde OECD: <https://data.oecd.org/gdp/gross-domestic-product-gdp.htm> adresinden alındı.
- OECD Data/Nurses. (2021). Temmuz 6, 2022 tarihinde OECD: <https://data.oecd.org/healthres/nurses.htm> adresinden alındı.
- OECD Data/Poverty Rate. (2021). Temmuz 13, 2022 tarihinde OECD: <https://data.oecd.org/inequality/poverty-rate.htm> adresinden alındı.
- Ourworldindata/Water Access. (2020). 11 14, 2022 tarihinde Ourworldindata.org: <https://ourworldindata.org/water-access> adresinden alındı.
- Öniş, Z. (1991, October). The Logic Of The Developmental State. *Comparative Politics*, 24(1), 109-126.

- Öz, S. (2018). *Teknolojik Yenilikler ve Ekonomik Büyüme*. Ekonomik Araştırma Forumu.
- Öztürk, E. Ç. (2022). Ruanda'da Soykırım Siyaseti, Uzlaşma ve Uzlaşma Yaklaşımları. *Alternatif Politika*, 2(14).
- Popa, M., & Betco, D. (2020, 7). Rwanda's Prosperous Economic Upgrade: From Genocide to a Fast-Growing Economy. *CSEI Working Paper Series*(20), 34-44.
- Population Dynamics/Country Profiles*. (2022). Haziran 10, 2022 tarihinde Population.un.org: <https://population.un.org/wup/Country-Profiles/> adresinden alındı.
- Poverty&Equity Brief/Rwanda*. (2020). 11 20, 2022 tarihinde The World Bank: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://databankfiles.worldbank.org/data/download/poverty/987B9C90-CB9F-4D93-AE8C-750588BF00QA/current/Global_POVEQ_RWA.pdf adresinden alındı.
- Rwanda Demographic and Health Survey 2019-20*.(2021). National Institute of Statistics of Rwanda.
- Rwanda Statistical Yearbook*. (2021). National Intitue of Republic of Rwanda Statistics of Rwanda.
- RwandAir/About Us*. (2021). 11 16, 2022 tarihinde RwandAir.com: <https://www.rwandair.com/about-us/who-we-are-n/> adresinden alındı.
- Rwandapedia*. (2019). Ekim 13, 2022 tarihinde HomeGrownInitiatives: <https://rwandapedia.rw/hgs/what-are-hgs> adresinden alındı.
- Rwigema, P. C. (2022). Leadership and Governance For Economic Development. *The Strategic Journal of Musiness&Change Management*, 2(9), 1177-1192.
- Soon, T.-W., & Tan, C. S. (1993). *The Lessons From East Asia/Singapore Public Policy And Economic Development*. Washington D.C.: The World Bank Publishing.
- Statics Explained/Population*. (2022). Haziran 23, 2022 tarihinde Eurostat Statistics: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Beginners:Population> adresinden alındı.
- Steady, F. C. (2019, 12 2). *Natinpasadvantage/World Affairs Rwanda*. 11 3, 2022 tarihinde Natinpasadvantage: https://www.natinpasadvantage.com/World_Affairs/Rwanda-African_success_story_or_hype.html adresinden alındı

- Sunghoon, H., & Sidney, J. G. (2003). Attracting FDI to The Republic of Korea: Foreign Affiliates Satisfaction With Government Policies. *Transnational Corporations, 1*, 107-128.
- Tabaro, J. d. (2021, 5 21). *KTpress.rw/Economy*. 11 18, 2022 tarihinde KTpress: <https://www.ktpress.rw/2021/05/bugesera-international-airport-completion-due-next-year/> adresinden alındı
- Takeuchi, S. (2019). Development and Developmentalism in Post-genocide Rwanda. Y. Takagi, & T. S. Veerayooth Kanchoochat (Dü) içinde, *Developmental State Building The Politics of Emerging Economies* (s. 121-135). Sgringer.
- Tan, C. (2019). *Confucianism And Education*. <https://oxfordre.com/education/view/10.1093/acrefore/9780190264093.001.0001/acrefore-9780190264093-e-226> adresinden alınmıştır
- Tasamba, J. (2019, 10 8). *Anadolu Ajans/Sience -Technology*. Anadolu Ajans: <https://www.aa.com.tr/en/africa/africas-first-smartphone-launched-in-rwanda/1605397#> adresinden alınmıştır.
- Tharlsund, E. (2021, 7 10). *Warpnews/Innovation*. 11 15, 2022 tarihinde Warpnews. adresinden alındı.
- The Commonwealth/Our Member Countries*. (2022). 11 7, 2022 tarihinde The Commonwealth: <https://thecommonwealth.org/our-member-countries/rwanda> adresinden alındı.
- The Economist/Business*. (2012). 2 25, 2022 tarihinde The Economist: https://www.economist.com/business/2012/02/25/africas-singapore?gclid=Cj0KCQiA-JacBhC0ARIsAIxybyM33Ijb_RtyLENjmHulcliBTM1wfrRi3ysXnElP0f0_O55mGzL5STYAaAmP4EALw_wcB&gclsrc=aw.ds adresinden alındı.
- The Worl Bank Data/School Enrollment, Primary*. (2020). Haziran 12, 2022 tarihinde The World Bank: https://data.worldbank.org/indicator/SE.PRM.NENR?most_recent_value_desc=false adresinden alındı.
- The World Bank Data/Electric Power Consumption*. (2014). Temmuz 22, 2022 tarihinde The World Bank: https://data.worldbank.org/indicator/EG.USE.ELEC.KH.PC?end=2019&most_recent_value_desc=true&start=2011 adresinden alındı.
- The World Bank Data/GDP Annual*. (2022). 11 3, 2022 tarihinde The World Bank: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2021&locations=ZG&name_desc=true&start=2000 adresinden alındı.

The World Bank Data/GDP per Catipa. (2021). Ağustos 5, 2022 tarihinde The World Bank:
https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?most_recent_value_desc=true adresinden alındı.

The World Bank Data/Gini Index. (2020). Temmuz 19, 2022 tarihinde The World Bank:
https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?most_recent_value_desc=false se adresinden alındı.

The World Bank Data/Incidence Of Malaria. (2020). Temmuz 5, 2022 tarihinde The World Bank:
https://data.worldbank.org/indicator/SH.MLR.INCD.P3?most_recent_value_desc=true adresinden alındı.

The World Bank Data/Poverty Headcount Ratio at National Poverty Lines. (2020). The World Bank:
https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC?most_recent_value_desc=true adresinden alınmıştır.

The World Bank Data/School Enrollment, Secondary. (2022). 11 14, 2022 tarihinde The World Bank:
https://data.worldbank.org/indicator/SE.SEC.ENRR?end=2019&most_recent_value_desc=false&start=2016 adresinden alındı.

The World Bank Indicator/Maternal Mortality. (2017). Temmuz 2, 2022 tarihinde The World Bank:
<https://data.worldbank.org/indicator/SH.STA.MMRT?end=2021&start=2017> adresinden alındı.

The World Bank Indicator/Fertility Rate. (2020). Temmuz 1, 2022 tarihinde The World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN> adresinden alındı.

The World Bank Indicator/Mortality Rate. (2020). Temmuz 1, 2022 tarihinde The World Bank:
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.IMRT.IN?end=2021&start=2017> adresinden alındı.

Transperancy/CPI. (2022). 11 3, 2022 tarihinde Transperancy:
<https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/rwa> adresinden alındı.

Tu, W.-m. (1996). *Confucian Traditions in East Asian Modernity; Moral Education And Economic Culture in Japan And The Four Mini-Dragons.* Cambridge: Harvard University Press.

- Umuhiza, V. I. (2022, 2 25). *Africanarguments/Economy*. 11 22, 2022 tarihinde Africanarguments: <https://africanarguments.org/2022/02/rwanda-economic-plans-have-fallen-short-the-answer-listen/> adresinden alındı.
- UNAIDS/Global HIV & AIDS statistics. (2021). Temmuz 2, 2022 tarihinde UNAIDS: <https://www.unaids.org/en/resources/fact-sheet> adresinden alındı.
- UNDP Biofin/Rwanda. (2022). 11 22, 2022 tarihinde Biofin: <https://www.biofin.org/rwanda> adresinden alındı.
- Unesco Instute For Statistics/Glossary. (2022). Haziran 12, 2022 tarihinde Unesco: <http://uis.unesco.org/en/glossary-term/percentage-teachers-qualified-according-national-standards-level-education-and-type> adresinden alındı.
- Unesco Statistic Institue/Glossary. (2022). Haziran 12, 2022 tarihinde Unesco: <http://uis.unesco.org/en/glossary-term/out-school-rate-1-year-primary-primary-education-lower-secondary-education-upper> adresinden alındı.
- Unesco/Gender Equality in Education. (2022). Haziran 15, 2022 tarihinde Unesco Instute For Statics: <http://uis.unesco.org/en/topic/gender-equality-education> adresinden alındı
- Unesco/Literacy. (2021). Haziran 11, 2022 tarihinde Unesco: <https://en.unesco.org/themes/literacy> adresinden alındı.
- Unicef Data/Monitoring The Situation Of Children And Women. (2020). Temmuz 7, 2022 tarihinde Unicef: <https://data.unicef.org/resources/progress-on-household-drinking-water-sanitation-and-hygiene-2000-2020/> adresinden alındı.
- Upgrated Seasonal Agricultural Survey 2020. (2021). National Institute of Statistics of Rwanda.
- Uras, G. (2012, Eylül 10). *Büyüme, Kalkınma, Gelişme*. Milliyet: <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/buyume-kalkinma-gelisme-1593882> adresinden alınmıştır.
- Uwizeyimana, D. (2019). Progress MadeTowards Achieving Rwanda's Vision 2020 Key Indicators' Targets. *International Journal of Management Practice*, 12(1), 4-46.
- Vision 2050.(2020). Minister of Finance and Economic Plannig.
- VisitRwanda/Tourism. (2022). 11 23, 2022 tarihinde VisitRwanda: <https://www.visitrwanda.com/tourism/> adresinden alındı.

- Vogel, & F., E. (1991). *The Four Little Dragons The Spread of Industriliazition In East Asia*. London: Harvard University Press.
- Vogel, A. F. (1991). *The Four Little Dragons: Spread of Industrialization in East Asia*. London: Harvard University Press.
- WHO Fact Sheet/Malnutrition. (2022). Temmuz 2, 2022 tarihinde Worl Healt Organization: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/malnutrition> adresinden alındı.
- WHO News Room/Drinking Water. (2022). Temmuz 18, 2022 tarihinde World Healt Organization: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/drinking-water> adresinden alındı.
- WHO News Room/Drinking Water. (2022, Mart 21). Temmuz 18, 2022 tarihinde World Health Organization: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/drinking-water> adresinden alındı.
- World Bank Data/GDP Growth Annual. (2020). 10 28, 2022 tarihinde The World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG> adresinden alındı.
- World Bank/Data/School Enrollment, Tetriary. (2022, Haziran 13). 2022 tarihinde The World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.TER.ENRR?end=2021&start=2010> adresinden alındı.
- WorldBank Data/Access to Ecectricity. (2020). 10 9, 2020 tarihinde WorldBank: https://data.worldbank.org/indicator/EG.ELC.ACCS.ZS?locations=ZG&most_recent_value_desc=false adresinden alındı.
- Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın Anabilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari İlimler Dergisi*, 3(1), 59-77.
- Yülek, Murat. (1998). *Asya Kaplanları Sanayi Politikaları ve Kalkınma*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Yülek, M. A., & Akkemik, K. A. (2022). The Developmental Leader. *Asia-Pasific Economic Literature*, 1-14.